

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/111/145-162>

Kərim Novruzov

Ağdam rayonu 95 nömrəli tam orta məktəb

<https://orcid.org/0009-0001-7805-6552>

karim.novruz@mail.ru

Yazılmamış tariximiz silsiləsindən – xalq qəhrəmanı Abbasqulu bəy Şadlinski

Xülasə

Müasir sosial siyasət insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir. Sosial rifah dövlətin mühüm siyasət alətlərindən biridir. Bu siyasət müxtəlif sosial risklərə qarşı müdafiəni təmin edir. Əmək bazarındakı dəyişikliklər sosial siyasətə təsir göstərir. Sosial siyasətin inkişafı rifahın artırılması ilə bağlıdır.

Sosial siyasət insanların rifahını təmin etmək üçün müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edir. Dövlətin müdaxiləsi sosial problemlərin həllində vacib rol oynayır. Əhalinin imkanları və sosial ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Müasir dövrdə sosial rifah siyasəti müxtəlif formal çərçivələrdə tətbiq edilir. Sosial siyasətin davamlı inkişafı vacib amillərdən biridir.

Bu sulaşalar sizin təqdim etdiyiniz məqalənin əsas ideyalarına uyğun tərtib olunub. Əgər daha spesifik dəyişikliklər lazımdırsa, mənə bildirə bilərsiniz.

Açar sözlər: *sosial siyasət, sosial rifah, sosial təminat, dövlət müdaxiləsi, sosial təhlükəsizlik, rifah cəmiyyəti, sosial bərabərlik*

Karim Novruzov

Aghdam district secondary school No. 95

<https://orcid.org/0009-0001-7805-6552>

karim.novruz@mail.ru

From the Series Our Unwritten History – People's Hero Abbasgulu Bey Shadlinski

Abstract

Modern social policy is aimed at improving the quality of life of people. Social welfare is one of the important policy instruments of the state. This policy provides protection against various social risks. Changes in the labor market affect social policy. The development of social policy is associated with increasing welfare.

Social policy uses various mechanisms to ensure the well-being of people. State intervention plays an important role in solving social problems. The capabilities and social needs of the population must be taken into account. In modern times, social welfare policy is implemented in various formal frameworks. Sustainable development of social policy is one of the important factors.

These discussions are compiled in accordance with the main ideas of the article you submitted. If more specific changes are needed, you can let me know.

Keywords: *social policy, social welfare, social security, state intervention, social security, welfare society, social equality*

Giriş

Zaman şəxsiyyəti, şəxsiyyət tarixi yaradır. Lakin şəxsiyyət zamanın axarını özünəməxsus şəkildə dəyişə bilər, ona yeni forma verən, yeni üslub gətirən və yeni çalarlarla bəzəyən fenomendir. Vətənpərvər şəxsiyyətin bütün fikri, düşüncəsi, əməli xalqının firavanlığına və dövlətin hegomonluğuna xidmət edir.

Qədim türk yurdu olan Böyük Vedinin mərkəzində çox iri olan bir təpə vardı. Buraya vaxtilə Qalabürə deyirdilər. Ötən əsrin əvvəllərində buradakı qala hələ də dururmuş. Oradan baxanda Böyük Vedinin bütün evləri, məhəllələri çox aydın görünürmüş. Qalaça müdafiə məqsədilə hörülmüş, enli və uca palçıq divarla əhatə edilmişdi. Həmçinin qalaya üç tərəfdən giriş-çıkış qoyulmuşdu.

Tariximizin qanlı-qadalı 1918-1920-ci illərində Abbasqulu bəy Şadlinski erməni daşnaklarına qarşı ən ağır döyüşləri buradan idarə edibdir. İgid komandir Vedi uğrunda sonuncu döyüşü də məhz buradan idarə etmişdir. Lakin qeyri-bərabər döyüşdə hərbi sursatın tükəndiyini görüb dinc əhalini qorumaq üçün Vedini müvəqqəti tərk etməyə məcbur olubdur. Abbasqulu bəydən sonra qalaya daxil olan quldur daşnaklar buranı xarabalığa çeviriblər. Böyük bir qəhrəmanlıq tarixinə şahidlik edən qala da elə o vaxt uçurdulub dağıdılaraq böyük təpə əmələ gətiribdir. Tarixi Böyük Vedinin şimal qurtaracağındakı sarı torpaqlı təpəyə Sarıdolama deyilirdi. Burada ulu əcdadlarımızın əbədi uyuduğu qədim Sarıdolama qəbiristanlığı yerləşirdi. Təbiətin qüdrətindən yaranan silsilə qayalıqlara Gavur qalası deyilirdi. Buranı təbiət sanki qəhrəman vedililər üçün istehkam yaratmışdır. 1918-1920-ci illərdə Böyük Vedi kəndi daşnakların hücumlarına məruz qalanda Abbasqulu bəyin başçılıq etdiyi Vedibasər özünümüdafiə qüvvələri dəfələrlə burada düşməni darmadağın edib geri çəkilməyə məcbur etmişdir.

Tədqiqat

Son dərəcədə gözəl olan və narıncı rəngə çalan Gavurqala qayalıqlarındakı təbii, böyük meydanın bir tərəfində qaralan kaha ağzı vardı ki, bu mağara “Divlər otağı” adlanırdı. Əlbəttə ki, burada div yaşamayıbdır. Bəlkə də, tarixin hansısa dövründə Abbasqulu bəy kimi div hünərli igidlər yaşayıblar. Günbatana doğru uzanan sıldırım qayalarda olan mağara göyərçinlər mağarası adlanırdı. Çox güman ki, mağaranın bu adı orada həmişə çoxlu yaradanların və göyərçinlərin olması ilə bağlı olubdur. Gavur qalasının Ağdağa doğru uzanan hissəsinə Gavur qalasının Qumluğu, Qumlucası da deyirdilər. Bu ərazinin günbatan tərəfində qayaların arasındakı dərə ilə çay axırdı. Bu çaya Qotur bulağının mineral suyu qarışdığından dərə Qoturbulaq dərəsi adlanırdı. Qoturbulaq dərəsinin girəcəyində Damdıra adlı qaya vardı. Daşla çalınanda bu qaya çox qəribə, məhz tambur səsinə yaxın gur səslə çıxarırdı ki, bu da onu Qobustandakı qavaldaşına daha çox oxşadırdı. Buradan bir qədər yuxarılarda isə Süzəni dölləyi adlanan yer vardı. Əyricə yaylağına yaz gec gələndə camaat öz qoyunlarını burada saxlayardı. Süzəni dölləyindən Millidərəyə doğru uzanan yol isə müqəddəs Allahu-Əkbər dağına gedirdi. Bu həmin Allahu-Əkbər dağıdır ki, Osmanlı dövləti Rusiya imperiyasının hərbi təcavüzünü dəf etmək məqsədilə 1914-cü il dekabrın 22-dən 1915-ci il yanvarın 15-dək Türkiyənin şərqində Sarıqamış əməliyyatını həyata keçirib. “Allahu-Əkbər” dağında şaxtalı hava şəraitində Osmanlı ordusunun çoxlu sayda hərbiçisi dəhşətli şaxtadan donaraq və aclıqdan həlak olub (Azərbaycan tarixi yeddi cildə, 2008).

Türk xalqına sarsıdıcı zərbə olan bu faciə Osmanlı dövlətinin Birinci Dünya müharibəsində məğlub olmasının əsas səbəblərindən biri kimi qəbul edilir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Sarıqamış Səlcuq komandanı Sultan Alparslan 16 avqust 1064-cü ildə Bizans kralı ilə müharibədə ələ keçirmişdi. Türkiyə bu əraziləri 1878-1879-cu illərdə Balkan müharibəsində itirmişdi. O vaxtdan həmin bölgə 1920-ci ilə qədər çar Rusiyasının işğalı altında olub. Şanlı Türk ordusu bütün çətinliklərə baxmayaraq 1920-ci ildə Sarıqamış torpaqlarını düşmən işğalından əbədi azad edib. Türkiyənin əsrarəngiz təbiətə malik Sarıqamış vilayətində indi geniş qış turizmi fəaliyyət göstərir. Vedinin qüdrətdən səngərli qalalı dağlarını xatırlatmaqda məqsədimiz odur ki, sanki təbiət əvvəldən olacaqları bilirmiş kimi belə bir möhtəşəmliyi özündə ehtiva etmişdir və burada doğulanların da təbii olaraq cəsurluqları ilə qəhrəman olmaqları mütləqdir. Abbasqulu bəy Şadlinski də məhz belə bir məkanda doğulub, böyüyüb, bərkiyib, igid yoldaşları ilə birlikdə qəhrəmanlıq salnaməsi yaratmışlar. Lakin tarix həmişə ədalətli olmadığı üçün Abbasqulu bəy Şadlinski və onun kimi onlarca igid soydaşlarımızın Azərbaycan xalqı qarşısında göstərmiş olduqları müstəsna xidmətləri nədənsə örtbasdır edilmişdir. Xalqımızın tarixində elə şəxsiyyətlər olub ki, adları ilə tariximizin unudulmuş qaranlıq yollarına işıq saçır, uzun əsrlik yollarımızı aydınlığa çıxarır. Belə oğulların adları nəinki bir xalqın, bir dövlətin bəzən bütün bəşəriyyətin mənəvi-psixoloji, fəlsəfi abidəsinə çevrilir. Biz onların xalqımızın qəhrəmanlıq tarixini yaşatdıqları adları qarşısında baş əyir, həqiqi qəhrəmanlığın rəmzi olan bu müqəddəs adları yad edirik və etməyə borcluyuq. Xalq onun azadlığı uğrunda vuruşanların

fəaliyyətini, qəhrəmanlığını unutmur, ona əfsanəvi sifətlər verərək yaşadır. Lakin zaman keçdikcə bu əfsanələr məhz əfsanə kimi danışılır, əfsanə kimi qeyd edilir (Əliyev, 1990).

Tarixi prosesin iştirakçıları böyük xalq kütlələri olsa da, tarixi prosesin real tarixi hadisə kimi yadda qalması, yazıya köçürülməsi üçün tarixçilərin fəaliyyəti olduqca vacibdir. Çox da uzaq olmayan tarixi keçmişimizə nəzər yetirdikdə görürük ki, öz ölümsüz həyatı ilə ölümsüzlük qazanan, özünü xalqının müqəddəs məhəbbətinə çevirən Abbasqulu bəyin qəhrəmanlığı kimi qəhrəmanlıq göstərmiş igidlərimizin fəaliyyəti tarixçilərimiz tərəfindən araşdırılmamışdır. Rusiya imperiyası dağılandan sonra Azərbaycan torpaqlarında ilk yerli özünüidarəetmə və özünümüdafiə orqanı formalaşdıran Vədi torpağında dünyaya gəlmiş Abbasqulu bəy Şadlinski olduğu kimi 1988-ci ildən başlayan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı silahlı erməni quldur dəstələrinin hücumlarından Ağdərə sakinlərini kütləvi qırğınlardan xilas etmək üçün 1989-cu ildə Azərbaycan Respublikasında ilk özünümüdafiə dəstəsini yaradan Novruzov Əvəz Əli oğlu olmuşdur. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə bütün kəndlərdə özünümüdafiə dəstələri yaradılaraq 1989-1992-ci illərdə düşməyə ağır zərbələr vurulmuşdur. Abbasqulu bəyin 1918-1920-ci illərdə apardığı mübarizənin sonunda geri çəkilməsinin səbəbi Amerika-İngiltərə-Rusiya dövlətləri tərəfindən silahlandırılan daşnak respublikasının qaniçən ordularından camaatı xilas etmək olduğu kimi Əvəz Novruzovun rəhbərlik etdiyi özünümüdafiə dəstəsi də o vaxtkı hökumət və hakimiyyət orqanlarının xəyanətindən istifadə edən ermənistan silahlı qüvvələrinin qırğından dinc sakinləri qorumaq üçün geri çəkilməyə məcbur olmuşdur. Hadisələr müxtəlif illərdə baş versə də, nəticə etibarilə eynilik təşkil edir. Abbasqulu bəyin rəhbərliyi ilə təkbəşinə döyüşən Vədi özünümüdafiə dəstələri öz vətənlərində köməksiz qaldığı üçün geri çəkilir, həmçinin Əvəz Novruzovun rəhbərlik etdiyi Ağdərə rayonunun özünümüdafiə dəstələri Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edən qüvvələrin xəyanəti nəticəsində tək qaldığı üçün geri çəkilirlər.

Bütün bunlar bütöv bir xalqın tarixidir. Əlbəttə ki, xalq öz qəhrəmanını unutmur, ona nəğmələr qoşur, təkrar-təkrar danışaraq əfsanələr yaradır. Ancaq bir məsələni unutmaq olmaz ki, zaman keçdikcə real tarixi qəhrəmanlarımız əfsanəvi qəhrəman kimi xatırlanacaqdır. Bu halın baş verməməsi üçün tarixçilərimizin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. İstənilən hadisənin tarixi elmi ədəbiyyatda öz əksini tapmalıdır ki, elm onu qəbul etsin. Unutqanlılığımızın, səhlənkarlığımızın, hətta məsuliyyətsizliyimizin nəticəsi olaraq tariximiz dəfələrlə düşmənlərimiz tərəfindən dəyişdirilib və təhrif olunmuşdur. Tarix o zaman yaşadılır ki, baş verən hadisələr vaxtında yazılır. Tarix həyatdır, həyatın içərisində hadisədir. Tarix həyatdır deyirik. Bəs bu həyatı necə salnamələşdirməliyik ki, gələcək nəsillərin də ötən həyatlardan və hadisələrdən xəbəri olsun? Tarix bəzən heç də olduğu kimi nəsillərdən-nəsillərə ötürülmür. O, kiminsə istəklərinin də qurbanı olur, təhriflərlə də üz-üzə qalır. Bəs necə etməli ki, yaşanan tarix olduğu kimi yaşadılsın. Axı buna bütün cəmiyyətlərin ehtiyacı var. İnsanlar öz həqiqi keçmişini öyrənmədən, bilmədən hansı tarix, dəyər üzərində həyatını davam etdirə bilər?

Zaman ötdükcə tarix dəyişir, öz dövrünə məxsus olanları “çiyinlərində” daşıya-daşıya keçmiş olur. Baxmayaraq ki, biz də həmin zamanlarda tarixin yanında oluruq, onu gündəlik həyatımızda yaşayırıq, lakin həmin yaşananları yazmasaq, arxivləşdirməsək, tarixləşdirməsək, olanlar da bizim kimi dünyasını dəyişib əbədiyyətə qovuşa bilər. Bu isə istənilən bir xalqın yaşadığı tarixi itirməsi ilə nəticələnər. Belə olan halda isə biz itirdiklərimizlə nə xalq, nə də millət ola bilərik. Odur ki, tarixi yaşatmağın bütün vasitələrindən istifadə etməklə buna nail olmalıyıq (Qaramalı, Aladdin, 2023).

Beləliklə, tarix və biz bir-birimizlə sıx əlaqədə olan iki maddi və mənəvi varlıq. Tariximizi bilməriksə, deməli, yoxuq. Eləcə də tarix biz yoxuqsa, yaşanmasının nə mənası var... Ümumiyyətlə, insanlar və yaxud xalqlar öz tarixlərini yazmasa, bu işi başqaları istədiyi, bildiyi və öz xeyirləri, mənafeləri nəminə yazacaqlar. Eyni zamanda tarixdən dərs alıb öyrənməyənlər, eyni şeyi təkrar yaşamağa məcburdur, məhkumdur. İrlandiyalı məşhur dramaturq, tənqidçi, “Nobel” mükafatı laureatı Corc Bernard Şou fikirlərinin birində qeyd edir ki, tarixdən götürüləcək dərs odur ki, insanlar tarixdən heç vaxt dərs götürmürlər. Sürətlə inkişaf edən, qloballaşan yaşadığımız bu dünyada digər şeylər kimi tarix də ortaq sərvətlərdən biridir. Ona görə də işlərimizi elə qurmalıyıq ki, bu menyudan daha çox pay götürə bilək, tarixi olmayan və buna görə də məhvə məhkum olanlardan olmayaq, bu günümüzü keçmişdən dərs alaraq quraq, gələcəyimizə doğru uğurla addımlaya bilək. İndiyədək yazılmış tariximizə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycan tarixinin yazılmasında, əsasən, ərazi

prinsipi əsas götürülmüşdür və milli-etnik amil arxa plana keçirildiyindən tariximizin, mədəniyyətimizin bir çox qaranlıq qatlarına hələ də işıq salınmamış, xüsusilə xalqımızın yadellilərə qarşı milli azadlıq mübarizəsinin ən şərəfli, qürurverici səhifələri bağlı qalmışdır və bu proses hələ də davam edir.

Bununla yanaşı tarixçilər Azərbaycan adlı məmləkətin tarixinə toxunduqda əksər hallarda müasir Azərbaycan Respublikasının sərhədləri daxilində olan ərazilərdən kənarda qalan, tarixin müxtəlif mərhələlərində işğal olunmuş qədim Azərbaycan torpaqları ilə bağlı hadisə və şəxsiyyətləri az qala tamamilə unutmuşlar. Minilliklər bundan öncə türk yurdu olan Azərbaycan xalqının böyük, şanlı dövlətçilik tarixi mövcud olmuşdur. Təəssüf ki, bir çox hallarda xalqımızın və dövlətimizin qorunmasında müstəsna xidmətləri olmuş soydaşlarımızın fəaliyyəti hər hansısa səbəbdən unudulmuşdur. Xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinin belə unudulmuş şanlı, şərəfli səhifələrindən biri də tarixi torpaqlarımız olan və hal-hazırda quraşdırma "Ermənistanın-Hayistanın" Vedibasər mahalında hay-daşnak quldur hərbi birləşmələrinin təcavüzünün qarşısını almaq məqsədilə Abbasqulu bəy Şadlinski tərəfindən yaradılmış Vedibasər özünümüdafiə dəstələrinin 1917-1920-ci illərdə apardığı şərəfli mübarizədir. Məlum olduğu kimi tarixdə heç bir vaxt dövləti, dövlət qurumu olmayan haylar Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan torpaqları hesabına "Böyük Hayistan" xülyalarını həyata keçirmək üçün XX əsrin əvvəlindən başlayaraq fəal təcavüzkar planlarını həyata keçirməyə başladılar. Bu planın əsas məqsədi Osmanlı-Qacarlar-Azərbaycan torpaqları arasında terrorçu bir dövlət formalaşdırmaq olduğu üçün hay-daşnak hökumətinin İrəvan-Naxçıvan istiqamətindəki hücumları olduqca kəskin şəkildə almağa başladı.

Bu heç də təsadüfi bir işğalçı addım deyildi. Çünki Naxçıvanı işğal etmək hayların planının əsas tərkib hissələrindən biri idi. Ancaq İrəvanla Naxçıvan arasında heç gözləmədikləri bir halda keçilməz bir sədd olan Vedibasər mahalı və onun istedadlı, qəhrəman sərkərdə, bütün ömrü boyu hay millətçilərinin qənimi olan Abbasqulu bəy Şadlinskiyə komandanlıq etdiyi Vedibasər silahlı dəstələri dururdu. Quldur daşnaklar bu səddi yarmağa dəfələrlə riyakar, diplomatik, hiyləgər hərbi cəhdlər etsələr də heç bir uğur əldə edə bilmədilər və xeyli tələfat verərək geri çəkilməyə məcbur oldular. Abbasqulu bəy Şadlinskiyə dünyagörüşü, düşüncəsi, hadisələrə qiymət vermək qabiliyyəti onu bir komandirə xas olan xüsusiyyətlərin fəvqində göstərirdi. O öz fəaliyyətini təkcə bir döyüşçü kimi yerinə yetirməkdə görmür, təkcə quldurlara qarşı müharibə aparmır, eyni zamanda on minlərlə dinc əhalinin təhlükəsizliyinin qayğısına qalır, hərbi silah, sursat azaldığı vaxtda dinc əhalini dəfələrlə bir kənddən digərinə, hətta Cənubi Azərbaycana köçürülməsini, təhlükə sovuşunda geri qaytarılmasını təmin etmişdir. Bütün bunlar onun müxtəlif hərbi-siyasi proseslərdə uğurla nəticələnən qərarlar qəbul etmə bacarığında olan rəhbər olduğunu birmənalı şəkildə sübut edir (Kommunist qəzeti, 1986).

Ümumtürk tarixində qədim tayfalarından biri olan Şadlı, Şadlı, Şadlinskiyə sülaləsi haqqındakı rus mənbələrində qeyd edilir ki, bu sülalə XVII əsrdə yaşayan Binnətali Sultan adlı bir şəxsə başlayırdı. Ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın ictimai-siyasi, hərbi, maarif və elm sahəsində xüsusi xidmətləri olmuş Şadlinskiyə onun dörd oğlunun (Aslan Sultan, Kəlbali Sultan, Niftali Sultan, Bala Sultan Şadlinskiyə) nəslindənirlər. Yaşadıqları İrəvan quberniyasının Vedibasər mahalında Şadlinskiyə həmişə tərəqqipərvər, maarifləndirici və mütərəqqi fikirləri ilə fərqləniblər. Bu sülalənin nümayəndələri xalqımızın haqq və ədalət uğrunda apardığı mübarizəsində ön sıralarda olublar. Bu nəslin kökü orta əsrlər Azərbaycan dövləti olan Şəddadilər dövlətinin qurucularından biri olan, bəlkə də, məhz özləri olan Şadlılar tayfası ilə bağlıdır. Gəncədə yaşayan şadlılar XIV əsrin axırlarında İrəvana köçüblər.

Bəzi tarixi mənbələrdə isə bu sülalənin tarixi haqqında olan məlumatlar onların tarixini daha qədimlərə aparıb çıxarır. Tarixi Vedibasər mahalında dünyaya gəlmiş görkəmli alim, professor Firudin Cəlilov qeyd edir ki, Şadlı tayfalarından bəhs edən tarixi qaynaqlar həm məkan, həm də zaman baxımından olduqca genişdir. Belə ki, ilk dəfə şumer mətnində şad sözü, Asur və Urartu qaynağında görünən şad, şadlı sözləri məkan baxımından Urmu gölü hövzəsi və İrəvan mahalına aiddirsə, sonrakı tarixi mənbələrdə şad sözünə Orxon abidələrində və Çin qaynaqlarında rast gəlmək olur. Vedibasər bölgəsində şadlı boyunun tarixi çox qədim çağlara aiddir. Urmu hövzəsində isə şatırlı tayfalarının tarixi miladdan öncə VIII əsrə aiddir. Belə ki, Şatir-araqa (Şatiraraya da oxunur) və Şatiru

adlı bölgələr barədə e.ə. 777-ci və 780-ci illərə aid urartu dilində yazılmış tarixi qaynaqlar vardır. Həmin ərazilərdə Şattera adlı bölgəni isə eyni əsrə aid asur qaynağı da təsdiq edir. Assur – Urartu mətnləri isə I minildə qeydə aldıkları şad titulu və şad, şadlı tayfalarından bəhs edir (İqor Mixayloviç Dyakanov-Urartu tarixi haqqında Aşşur-Babil qaynaqları, 1951. s. 10). Türkiyə tarixçilərinin əsərlərində də bu barədə tutarlı məlumatlar az deyildir.

Türkiyəli tədqiqatçı Professor Doktor Veli Saltık yazır: “935-ci ildə Şadlılar Araz və Kür çayları arasında, antik dövrdə “Antopatan”adlanan coğrafi bölgənin quzeyində yerləşən və daha sonra “Aran” adlanan bölgədə 951-1064-cü illərdə hökmdar olmaqla, 1174-cü ilə qədər bir dövlət qurdular” (mənbə; Saltık Veli "Sadiler ve Kockiriler", 2011).

Şadlı tayfası Qərbi Azərbaycan və Naxçıvan ərazisində yaşayıb və onlar Xəzər xaqanlığı dövründə bu böyük dövlətə tabe idilər. Türk soylu olan bu tayfa Xəzər xaqanın böyük oğlu və xaqanlığa namizəd olan vəlihədlərə xidmət edirdilər. O dövrdə isə böyük bir coğrafiyaya hökm edən Xəzər xaqanlığı ərəblərin hücumlarına qədər bura Şadlı torpaqları kimi olub və ərəblər bura gələndə onların yanında olan səlnaməçilərin qeydlərindən sonra bəzi ərəbdilli yazılı qaynaqlara Şadın ölkəsi kimi düşmüşdür. Şadlılar istər Xorasan bölgəsində, istər Türkiyədə və ya Suriyada yaşadıkları yerlərə və kəndlərə Şadlı adı vermişlər. Sonradan ərəblərin qeyd etdiyi kimi guya Şadlılar ulu babası Səədin ərəb kökənli olub və İmam Həsənin soyundandır, bunu fars qaynaqları yazıblar və çox təəssüf ki, Osmanlı tarixçiləri də ona inanıb yazıblar. Tarixçi alim, dostum, Azərbaycan tarix elmində ilk dəfə olaraq Urartuşünaslıq sahəsində geniş tədqiqatlar aparan Ramin Əlizadə yazır: “Biz tarixə nəzər salsaq, ərəb işğalından sonra regionda bir çox yerlərə ərəblərin hakim olmasını görə bilərik, lakin bu regionda hakimlərdən birinin Səəd olması haqqında istər yazılı qaynaqlarda, istərsə də numizmatik materiallarda məlumatlar yoxdur”. Sonradan bu adlar bir az təhrif olunsun da “Şidli”, “Şadlı”, “Şatırlı”, “Şəddadi” adlarını saxlamışlar (Sovet Naxçıvanı qəzeti, 1986).

İstər arxeoloji abidələri, yazılı qaynaqları, istərsə də numizmatik materialları araşdırarkən biz daha çox Şadlı sözünə rast gəlirik nəinki Şəddad. Şəddadilər Şadlı sözünün dil üslubuna görə yaranmış adıdır. Orijinalda Şadlı dövləti, rus-osmanlı-fars dilinə yazılarda şəddadi kimi yazılıb, bəlkə də, qəsdən edilib ki, Şadlı tayfasının qədim soyunu silsinlər tarixdən. Şəddadi “Şadlı” sözü ərəbcə “Şədd” kimi tələffüz olunmuşdur, “ad//at” isə ərəbcədə başqa dillərdən alınma sözlərə artırılan cəm şəkiçisidir. Çağdaş dövrdə maraqlandığımız və araşdırdığımız bəzi ölkələrin tarix kitablarında yazılan Şəddadilər adlı dövlət kürd dövləti deyil, orijinal, əsl adı Şadlı dövlətdir. Həmçinin qədim türk xalqıdır və Azərbaycan, xüsusilə Qərbi Azərbaycan ərazisində tarixən yaşayıblar. Dədə Qorqud dastanında adı qeyd edilən Bayandur xan da bu tayfaya aid olan şəxsiyyətlərdən biridir. Şəddadilər adı isə Şadlı adının sonradan yanlışlıqları, yoxsa bilərəkdənmi təhrif edilmiş formasıdır. Bu tayfanın türk olmasının ən böyük və tutarlı sübutu isə Orhon abidələrdir. Həmin tarixi abidədə konkret olaraq yazılıb ki, iki oğluma yabğu-şad adı verdim. Yeddi yüz kişini döyüşə aparanın böyüyü Şad idi. Bütün bu tarixi mənbələrdə olan məlumatların davamı olaraq qeyd edilməlidir ki, Şadlıların adı İrəvanla bağlı mühüm tarixi hadisələrdə də çəkilmişdir. Məsələn, bu qədim türk tayfasının ağsaqqallarından olan Aslan Sultan Şadlinski 1806-cı ildə Vedibasarı rəisi olmuşdur (Vedibasarı qəzeti, 2007).

Rusiya-Qacarlar müharibəsinin getdiyi bir vaxtda Paskeviçin Aslan Sultanla görüşdüyü haqqında məlumatlar da tarixi mənbələrdə öz əksini tapmışdır. Rusiyanın Qafqaz qoşunlarının komandanı general İvan Paskeviçin çar I Nikolaya göndərdiyi məktubda da onun adı çəkilmişdir. Bütün bu faktların özü həmin dövrdə Aslan Sultan Şadlinskinin və onun təmsil etdiyi şadlı tayfasının bölgədə böyük nüfuz sahibi olmasını bir daha təsdiqləyir. Aslan Sultanın oğlu Hüseyn xan Şadlinski sonralar çar Rusiyasının ordusunda ləyaqətlə qulluq edib, rus-yapon müharibəsinin əsas döyüşlərindən olan Port-Arturun müdafiəsində iştirak edərək həmin dövrün ən yüksək təltifi olan “Müqəddəs Georgi” ordeninə layiq görülmüşdür. Aslan Sultanın bir neçə övladı olubdur. Vedibasarı elinin böyük oğlu, xalq qəhrəmanı, hayların quldur dəstələrinə qarşı mübarizədə ad çıxarmış Abbasqulu bəy Şadlinski də məhz onun nəvəsidir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra İrəvan xanlığı da daxil olmaqla digər xanlıqlar ləğv edildi. 1886-cı ildə Vedibasarda ilk rus-müsəlman (türk tatar) məktəbi açılır və Abbasqulu bəy ilk təhsilini həmin məktəbdə alır. Abbasqulu bəy Xanbaba bəy oğlu Şadlinski 1886-cı ildə anadan olubdur. 1894-cü ildə anasının köməyi ilə Vedidə iki illik rus-tatar məktəbində oxumuş, lakin maddi çətinlik üzündən təhsilini davam etdirə

bilməmişdir. Atasının vaxtsız ölümü ona geniş təhsil almağa imkan vermir. 1902-ci ildə 15 yaşında olanda məktəbi tərk etməyə məcbur olur, çünki ikisinfli məktəbi qurtaran uşaqlar ya seminariyaya, ya da gimnaziya daxil olmalı idilər. Həmin məktəblərdə təhsil almağa imkanı çatmadığı üçün ailəsini dolandırmaq məsuliyyəti onu məcbur edir ki, atadan qalma torpaq sahəsini əkib-biçərək ailəsini dolandırsın. Mütərəqqi baxışları, haqqı, ədaləti qoruması, humanist və dəyişməz xarakterli olması ona camaat arasında dərin hörmət və nüfuz qazandırmışdı (Azərbaycan Gəncləri qəzeti, 1986).

Məhz bu səbəbdən 1912-ci ildə yerli əhalinin təkidilə Abbasqulu bəyi mirab seçirlər. Onun gənclik illəri inqilablar, müharibələr dövrünə təsadüf edir. 1905-ci il birinci rus inqilabı, Qacarlar dövlətində baş verən Səttar xan hərəkatı da onun dünyagörüşünün formalaşmasında müəyyən rol oynamışdır. Birinci dünya müharibəsindən sonra Rusiya imperiyasında olduğu kimi Qafqazda da ictimai-siyasi böhran daha kəskinləşmişdir. 1917-ci ilin fevralında Rusiyada burjuva-demokratik inqilabından sonra ucqarlarda millətçi partiyaların fəaliyyətlərini canlandırması, həmçinin xarici müdaxilə nəticəsində hər yerdə hərəc-mərclik, özbaşınalıq, talançılıq hökm sürürdü. Xüsusilə amerikan-ingilis hərbi dairələri tərəfindən tərədən dırnağa silahlandırılmış hay quldur dəstələri Andronik, Dro, Bek Primov və Kazonun rəhbərliyi ilə Şərur, Zəngibasar və Vedibasarda dinc sakinlərə qarşı insanlığa sığmayan vəhşiliklər edirdilər. Belə bir şəraitdə siyasi və hərbi zərurətdən Abbasqulu bəy Şadlinskiyin rəhbərliyi ilə keçirilən iclaslarda aparılan müzakirələrdən sonra qəti qərar qəbul edildi ki, Vedibasara Komitəsi adlı qurum yaradılsın. 1917-ci ildə Abbasqulu bəy Şadlinskiyin başçılığı ilə 11 nəfər tərkibdən ibarət Vedibasara Komitəsi adlı Milli Hökumət və onun silahlı qüvvələri “Mübariz dəstə” məhz Böyük Vedidə yaradıldı və komitənin qərargahı buradakı ikimərtəbəli rus-tatar məktəbinin binasının bir hissəsində yerləşdirildi. Əslində bu həmin dövr üçün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına qədər mövcud olmuş ilk müstəqil milli dövlətçilik ənənələrimizin oyanışının müjdəçisi idi. Çox da uzaq olmayan bir tarixdə 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra İrandan və Türkiyədən Azərbaycan torpaqlarına kütləvi şəkildə köçürülüb xüsusilə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqları ərazisində məskunlaşdırılan ermənilər tədricən bölgədə mövqelərini möhkəmləndirib milli ayrı-seçkilik, separatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olur, tarixi şəraitin doğurduğu ilk fürsətdə – 1905-ci ildə isə torpağında məskunlaşıb çörəyindən yedikləri azərbaycanlılara qarşı soyqırımı həyata keçirirdilər. Bu soyqırımı 1917-1921-ci illərdə özünün kulminasiya nöqtəsinə qalxdı, bütün Cənubi Qafqazı, Şərqi Türkiyəni və Cənubi Azərbaycanı ağışına aldı. Belə bir ağır vəziyyətdə yerlərdə əhali öz təhlükəsizliyini təmin etmək, özünümüdafiə dəstələri yaratmaq barədə düşünməli olmuşdur.

Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasının Vədi nahiyəsinin rəisi, 32 yaşlı Abbasqulu bəy Şadlinski də elə həmin vaxtlar Böyük Vedinin və ətraf kəndlərin igidlərindən silahlı dəstə yaratmağa başlamışdır. Xalq arasında böyük nüfuz sahibi olan Abbasqulu bəy az vaxtda bu işin öhdəsindən uğurla gəlir və həmin dəstə tezliklə “Mübariz dəstə” adı ilə məşhurlaşır. Abbasqulu bəy o tarixi şəxsiyyətlərdəndir ki, hələ sağlığında qəhrəmanlığına aşırıqlar şeirlər qoşub, özünün və silahdaşlarının şəxsiyyəti və qəhrəmanlığı haqqında el arasında çoxlu rəvayətlər dolaşmışdır. Abbasqulu bəyin şəxsiyyət və qəhrəmanlığı da böyük bir ərazidə təsadüfən şöhrət tapmamışdır. Vedibasara Komitəsinin qərarına əsasən Abbasqulu bəy Şadlinski qısa vaxt ərzində elin igid oğullarını ətrafına yığaraq ilk özünümüdafiə dəstəsini yaratdı. Lakin bölgədə vəziyyət olduqca ağır idi. 1918-ci ilin ilk ayında İrəvan vilayətində daha da azğınlaşan daşnaklar Vedibasara mahalında da sabitliyi pozmağa başladılar. Silahlı hay daşnakların müsəlman kəndlərinə basqınları artıq sistemli şəkildə almışdı. Hay ermənilər kəndlərə qəfildən hücum edir, dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutur, onları qılıncdan keçirir, var-dövlətlərini talayıb aparır, evlərinə, mülklərinə od vurub yandırırılar. Faciənin miqyasını təsəvvür etmək üçün belə bir faktı xatırlatmaq yetərincədir ki, İrəvan hadisələri o vaxt Zaqafqaziya Seyminin 5 fevral, 7 fevral, 19 fevral və 20 fevral 1918-ci il tarixli iclaslarında müzakirə olunmuş və Seym vəziyyətlə yerindəcə tanış olmaq üçün İrəvana nümayəndə heyətləri göndərmişdir. Baş verən faciənin əks-sədası olan hesabatlardan biri də A. Novatskinin rəhbərliyi ilə hadisə yerlərində olmuş Fövqəladə İstintaq Komissiyası tərəfindən hazırlanmış arayış-məlumatdır. Həmin arayışdan məlum olur ki, 1918-ci ilin martınadək İrəvan quberniyasının təkcə dörd – İrəvan, Sürməli, Üçmüədzin və Yeni Bayazid qəzalarında ermənilər 197 müsəlman kəndini dağıdıb, bu kəndlərdə yaşayan 135 min nəfərə qədər əhalinin əksəriyyətini qətlə yetirib, sağ qalanlar isə qaçıb

ətraf bölgələrə – Azərbaycan, İran və Türkiyənin müsəlman kəndlərinə sığınmışlar. Hay erməni terrorizmi bütün bölgəni bürümüşdü.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra da bu fəlakətin qarşısını almaq mümkün olmamışdır. Deyilənlərdən aydın olur ki, bölgədə tarixi hərbi-siyasi vəziyyət son dərəcə ağır idi. Lakin hər zaman olduğu kimi bu dəfə də xalqın yetirdiyi bir qəhrəman vardı və belə bir tarixi vəziyyətdə bölgədə erməni faşizminin qarşısını kəsə bilən möhtəşəm bir qüvvə meydana atılmışdı ki, bu da Abbasqulu bəy Şadlinskiyə başçılığı ilə yaradılmış Milli Hökumət və özünümüdafiə ordusu idi. Xalq bu hərəkəti, onun ordusunu və bu ordunun komandanını yekdilliklə qəbul etmiş, bütün mahalın əli silah tutanları bu orduya yazılmış, könüllü olaraq Abbasqulu bəyin səərəncamına keçmişdilər. Artıq xalq arasında Abbasqulu bəy haqqında rəvayətlər dolaşmaqda idi, hamı onun gülləbatmaz olduğuna inanırdı. Hamı onun ədalətinə, qəhrəmanlığına güvənir və sığınırdı. Abbasqulu bəy bu inamı orduda yaratdığı hərbi intizam və qanun-qayda ilə də qazanmışdı. Bütün qərarlar kollegial surətdə qəbul olunur, qəbul olunmuş qərar hamı üçün qanun olardı (Sovet Naxçıvanı qəzeti, 1986).

Bu qərarların icrasına o özü məsuliyyət daşıyırdı, heç kəs qəbul olunmuş qərara qarşı çıxmısa, onun bir sözünü iki etməyə cəsarət etməzdi, cəsarət edənlər müharibə dövrünün qanunlarına uyğun olaraq dərhal və yerində cəzalanardı. Hay-erməni daşnaklarına qarşı qəhrəmanlıqla döyüşənlər sırasında Abbasqulu bəy Şadlinski ilə yanaşı Xəlil Mehdiyev, Abbas Əjdərov, Müseyib Əhmədov, Muxtar İbrahimov, Məhərrəm Pənah oğlu, Ələkbər Sadıxov, İbrahim Fərzəliyev, Kərbəla İsmayıl, Əsəd İsmayıl oğlu, Kürd Sultan, Qəmbəralı İsmayıl oğlu (Qəmlə) kimi onlarla cəsarətli oğullar var idi. Yeni elan edilmiş qondarma Ararat hay-daşnak hökumətinin mərkəzinin yerləşdiyi İrəvan şəhərindən cəmi 30-35 km-lik məsafədə yerləşməyinə baxmayaraq ermənilər xeyli vaxt idi ki, Vedibasər mahalına soxulmağa cəsarət etmədilər. Lakin Abbasqulu bəyin başçılıq etdiyi silahlı özünümüdafiə qüvvələrinin günü-gündən güclənməsi daşnak hökumətini artıq əməlli-başlı narahat etməyə başlamışdır. Vedibasər hayları üçün bir də ona görə təhlükə mənbəyi idi ki, bu mahal mühüm strateji nöqtədə – İrəvanla Naxçıvan arasında yerləşirdi. Bu da hayların Naxçıvanı Ermənistanla birləşdirmək arzusuna ciddi maneçilik törədirdi. Halbuki daşnaklar belə hesab edirdilər ki, daşnak lideri H.Kaçaznuninin sözləri ilə desək, “tatar (türk) Şəhur-Naxçıvanından ayrılıqda Ermənistan dövləti mövcud ola bilməz”.. Digər tərəfdən Vedibasər mahalı həm də İrəvanla Dərələyəz-Zəngəzur mahalları arasında yerləşməklə hər iki istiqamətdə İrəvan-Dərələyəz və İrəvan-Naxçıvan cəmləmiş hay-daşnak qüvvələrinin həlledici məqamlarda bir-birlərinə yaxınlaşmasına, birləşməsinə imkan vermirdi. Bunu nəzərə alan haylar 1918-1920-ci illərdə Vedibasər üzərinə bir neçə dəfə hücum keçdilər, lakin hər dəfə də darmadağın edilirdilər.

Osmanlı ərazisində türklər tərəfindən məğlub olub Araz çayını keçərək Naxçıvana soxulmuş “Van” və “Sasun” hay-daşnak quldur alayları Andronikin əmri ilə 1918-ci ilin dekabr – 1919-cu ilin yanvar aylarında Vedibasərin Şahablı, Qədirlə, Qaraxaç və digər kəndlərinə basqın edib burada misli görünməmiş vəhşiliklər törədirdi, dinc əhalini ayrı-ayrı binalara yığıb diri-diri yandırmışlar. Bu barədə məlumat alan kimi hadisə yerinə çatan Abbasqulu bəyin və Kərbəlayı İsmayılın dəstələri erməniləri xeyli tələfata uğradaraq kəndlərdən qovub çıxarırlar. Hər tərəfdə döyüş vəziyyəti olduğu bir vaxtda öz dövründə aşıq sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Şahablı Aşıq Cəlil hay-daşnaklar tərəfindən əsir alınır, ondan “general” Andronikin şəərəfinə oxumasını tələb edirlər (Andronik Ozanyanın heç bir hərbi təhsili olmadığı üçün rütbəsi də olmayıb. Osmanlı ordusunda siravi xidmət etdiyi dövrdə dövlətə xəyanət etdiyi aşkar edilmiş, həmin dövrdə vətənə xəyanət edənlərin qulağı və burnu kəsildiyi üçün onun da qulağı cəza olaraq kəsilmişdir) Aşıq Cəlil isə, əksinə, üzünü Böyük Vədi kəndi tərəfə tutub ermənilərə dəfələrlə qan udduran Abbasqulu bəyin şəərəfinə, onu imdada çağıran qoşma oxuyur:

Vedinin dağları batıbdır yasa,
Andranik istəyir Vedinə basa.
Bir namə yazmışam o xan Abbasa,
Yazmışam durmasın haraya gəlsin,
Yağı salıb bizi araya gəlsin!

Çat haraya, bəyim, nicat günüdür,
Vedinin davası, qeyrət günüdür!

Bu şeiirdən sonra ermənilər elə oradaca aşığı yerə yığıb dilini dibindən qoparır, sonra da üstünə neft töküüb sazı ilə birgə gərmə qalağı içərisində diri-diri yandırır. Abbasqulu bəyin hərbi uğurları o vaxt Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin diqqət mərkəzində idi. 1919-cu ilin iyun-iyul aylarında daşnak hökumətinin polkovniki Aprosimovun başçılığı ilə Vedibasara mahalı üzərinə hücumu vedililər tərəfindən darmadağın ediləndə Azərbaycan Cümhuriyyətinin İrəvanda nüməyəndəsi Məhəmməd xan Təkinski buradan Bakıya AXC hökumətinə məlumat verərək böyük qürurla yazmışdır: "Böyük vedililər erməni polkunu tamamilə darmadağın etdilər və polk, demək olar ki, bütün heyətini itirmişdir". Bu məğlubiyyətdən sonra daşnak-hay hərbi komandanlığı Vedibasara üzərinə yeni hücum hazırlamaq və həyata keçirmək üçün quldurbaşı Droya xüsusi tapşırıq və hər cür səlahiyyət verir. Dro yaxşı təlim görmüş və silahlanmış nizami qoşunla yanaşı peşəkar daşnak mauzerçilərini də hücumə cəlb edir. O, tezliklə Vedibasara mahalına od vurub, Böyük Vədi kəndinin külünü göyə sovuracağı barədə daşnak hökumətinə söz verir.

Azərbaycan hökuməti daşnakların Vedibasara bu hücumunun qarşısını almaq üçün çox çalışır. Ararat Respublikasına rəsmi nota verir. Lakin, təbi ki, qarşı tərəf bu notanı rədd etmişdir. Bu zaman bölgədə ingilislər ağalığ etmək üçün haylardan istifadə edirdi. İngilislərin ayrı-ayrı strateji məntəqələrdə – Dəvəlidə, Yayıda, Şahtaxtda, Baş Nəraşen stansiyasında hərbi düşərgələri var idi. Dəvəlidə dayanan ingilis komandanlığı Abbasqulu bəyi danışıqə dəvət edir. Əvvəlcədən əldə edilmiş razılığa görə, danışıqlar qatarın vaqonunda aparılmalı idi. Lakin Abbasqulu bəy vaqona daxil olan kimi qapılar bağlanılır və qatar İrəvana tərəf yola düşür. Abbasqulu bəy ingilislər tərəfindən oyuna gətirildiyini anlasa da artıq gec idi. Ancaq öz soyuqqanlılığını qoruyaraq prosesin gedişatını gözləməli oldu. İngilis komandanlığı İrəvanda Abbasqulu bəyi daşnaklara təslim edir. O burada həbs ediləndə Bakıdan Məhəmməd xan Təkinskiyə teleqramlar vurulur ki, bütün vasitələrdən istifadə et, təcili olaraq Abbasqulu bəyin azadlığa çıxması üçün əlindən gələni əsirgəmə. Hətta sovet hakimiyyətinin ilk ilində Naxçıvan erməni işğalı təhlükəsi altında qalanda da Nəriman Nərimanov Naxçıvanın o vaxtkı Hərbi İnqilab Komitəsinin sədri Bahadır Vəlibəyova teleqram vuraraq təkid edir ki, təcili Abbasqulu bəy Şadlinski Arazın o tayından (Abbasqulu bəy 1920-ci ilin iyulundan sonra Güney Azərbaycana mühacirət etmişdi) Naxçıvana dəvət edilsin və ona daşnaklara qarşı mübarizədə hər cür şərait yaradılsın. Daşnaklar Abbasqulu bəyə belə ultimatum verir ki, "əgər gedib bütün Vədi əhalisində olan silahların təhvil verilməsini təmin etməsən, öldürüləcəksən". Belə bir çətin situasiya qarşısında qalan Abbasqulu bəy peşəkar diplomatik qabiliyyət nümayiş etdirir (Sovet Naxçıvanı qəzeti, 1986).

O bildirir ki, silah əhalinin özünə məxsusdur və bunu toplamaq çətin olduğu üçün bunu müəyyən bir vaxt ərzində etmək mümkündür. Danışıqlar zamanı daşnakları inandıran Abbasqulu bəyi İrəvanın nüfuzlu adamlarından olan Əli Abbasov, Hüseyn bəy və Cavanşir bəyin zəmanəti ilə buraxırlar. Vədiyə qayıdan A.Şadlinski daşnak rəhbərlərinin verdiyi tələbləri rədd edir və müdafiəni yenidən gücləndirir. Onu zəminə götürən Əli Abbasov və Cavanşir bəy gizli yollarla Bakıya gedirlər, Hüseyn bəy isə Dronun əmri ilə həbs edilsə də oradan çıxıb qaçmağı bacarır. Əslində tarixi şəxsiyyət olması və hay-daşnak işğalçılarına qarşı apardığı milli azadlıq mübarizəsinin xarakteri baxımından da Abbasqulu bəy tam bir xalq qəhrəmanıdır. Elin ən ağır günlərində silaha sarılıb at belinə qalxan Abbasqulu bəy qısa vaxtda böyük bir mübarizələr dəstəsi yaradır, təkcə Vedibasara mahalında yox, bütün İrəvan çuxurunda, Dərələyəzdə, Şərudə qəhrəmanlığı ilə ad çıxarır, onun dəstəsinə yaxın-uzaq ellərdən igidlər axışır, Abbasqulu bəy bütün döyüşlərdən qələbə ilə çıxır və bu əlamətlər onu əfsanəvi qəhrəmana çevirir.

İgid ölür, adı qalar. Abbasqulu bəy Şadlinski 1918-1920-ci illərdə

Ermənilərin Vedibasara mütləq hücum edəcəklərini bilən Abbasqulu bəy təcili olaraq müdafiə işlərinin təşkilinə başlayır. 1918-ci il mayın 18-də qərargahda iclas keçirilərkən Nəcəfqulu adlı bir şəxs içəri daxil olur və Milli dairənin komandiri Cahanbəy bəyin məktubunu Abbasqulu bəyə təqdim edir. Abbasqulu bəy məktubu ucadan oxudu. Başkərnidən daşnak Artuşun quldur dəstəsi milli dərə kəndlərinə basqın edib, Almərdan, Ayburt, Yellicə kəndlərini qarət edən ermənilər əhalinin mal-qarasını süpürüb aparıb evlərinə od vurub yandırılar. Əhali Kolaysora tərəfə üz tutub, biz 30-40

nəfərlik atlı dəstəsi daşnak quldurlarına qarşı vuruşmalıyıq. Abbasqulu bəydən lazımi göstəriş alan bölük komandirləri gecikmədən atlarına minib öz hissələrinə çapırlar. Abbasqulu bəy Çimən kəndi ilə əlaqə saxlayır, Sultan xana Kotuz dağı tərəfindən milli dərə istiqamətində hərəkət etmələri barədə göstəriş verir. Abbasqulu bəyin süvari dəstəsi gecikmədən Şorbulaq dağının yolu ilə Yoşannı düzə qalxır, İlani dağ qarşısına çatanda burada Abbasqulu bəy Kərnibasardan Seyidkotanlı kəndinə sarı irəliləyib böyük Vedi ilə milli dərə kəndlərinin əlaqəsini kəsmək istəyən daşnak qoşun hissələrinin üstünə çıxır. Şiddətli döyüş başlanılır, düşmən qoşunları duruş gətirə bilməyib qaçmağa başlayırlar. Mübariz dəstənin başqa silahlı bölükləri, o cümlədən Hacı Mirzə tərəfdən Sultan xanın və Mirzə oğlu Həbibin dəstələri də köməyə çağırılır. Düşmən xeyli tələfat verir, əsas döyüşlər millidərə cəbhəsində gedirdi. Cahanbaxış bəyin igid döyüşçüləri az qüvvə ilə inadla müqavimət göstərirdilər. Qüvvələri tükənsə də döyüşə-döyüşə ermənilərin ön mövqelərinə lap yaxınlaşmışdılar, döyüşün belə ağır vaxtlarında Abbasqulu bəyin dəstəsi özünü yetirib döyüşə atıldı, ermənilər itki verə-verə qaçmağa başladılar. 1918-ci ilin mayın sonlarında ermənilərin böyük Vedi üzərinə birinci hücumu başladı. Kəşfiyyatın məlumatlarına görə daşnaklar əsas qüvvələrini İrəvana gətirib Qəmərlidə toplamaqda idilər, Abbasqulu bəy təcili olaraq əks tədbirlər görməyə, bütün istiqamətlərdə istehkamlar qurmağa, silahlı dəstələr yerləşdirməyə başladı. Kəndin şimal və şərq tərəfləri daha təhlükəli olduğundan Abbasqulu bəy Sultan xanın, Mirzə oğlu Həbibin və Kərbəlayı Museyibin başçılıq etdiyi əsas ehtiyat bölüklərini əvvəlcədən bu istiqamətlərdə yerləşdirdi.

Onun şəxsi əmri olmadan mövqelərdən tərpənməməyi tapşırırdı. Havanın tamam qaraldığını görən Abbasqulu bəy bu ehtiyat dəstələrə mövqelərindən çıxaraq Şorbulaq istiqamətində qəti hücumla keçməyi əmr etdi. Kərbəlayı İsmayılın silahlı dəstəsi də həmin cəbhədə daşnaklara qarşı hücumla atıldı. Qələbəcürdə möhkəm dayanan düşməne ciddi müqavimət göstərən, onlara böyük Vedinin içərilərinə irəliləməyə imkan verməyən Abbasqulu bəy özü isə dəstəsini ermənilərin üzərinə əks hücumla apardı. Erməni quldurları vahiməyə düşərək qaçmağa başladılar, bu hadisədən sonra qudurmuş erməni daşnak hökuməti Abbasqulu bəy Şadlinski barədə qiyabi ölüm hökmü çıxardı. Abbasqulu bəy Şadlinski mübarizəsi təkcə Vedibasarla məhdudlaşmır, bütün ətraf bölgələri də əhatə edirdi. O, tez-tez ətraf vilayətlərin bəyləri, ağsaqqalları ilə görüşür, onlarla məsləhətləşirdi. Təbii ki, onlarda Abbasqulu bəydən heçnəyi əsirgəmir, bütün vasitələrlə onun mübariz dəstəsinə yardımçı olurdular. Belə el ağsaqqallarından biri də Batman qılınc seyidləri nəslinin nümayəndəsi Qəmərlinin yuxarı Ağbaslı kəndinin sayılıb seçilən bəyi Hacı Həsən Alı idi. Abbasqulu bəyin mübariz dəstəsinə də müxtəlif yollarla ərzaq, hərbi sursat yardımı edirdi. Onun oğlu Həbib, nəvələri Əbülfəz və Abdulla da Abbasqulu bəyin dəstəsində vuruşdular. Nüfuzlu Mirzəxanlı bəyləri də Abbasqulu bəyi dəstəkləyirdilər. Naxçıvandan qovulub çıxarılan Andranikin qoşunları tez-tez ətraf bölgələrə hücum edir, qarətlər törədirdilər. Hadisələrdən biri də Keşişdağ kəndində baş vermişdir. Faciənin canlı şahidi Musa Sətdar oğlunun xatirələrində bu barədə belə yazılıb: “1918-ci ilin yayı idi. Biz Keşişdağ kəndində yaşayırdıq, bir gün ermənilər iclas keçirmək adı ilə camaatı bir yerə toplayıb hamısını güllələyib öldürürdülər. Yaralı atamın təkidi ilə mən evin arxa pəncərəsindən qaçıb Çimən kəndə Kərbəlayı İsmayıl xəbər apara bildim. Çox keçmədi ki, Kərbəlayı İsmayılın dəstəsi yel kimi özlərini Keşişdağa yetirdilər. Bir qədər sonra Abbasqulu bəyin dəstəsi də özünü yetirdi (Aydınlıq qəzeti, 1991).

Həmin gün yüzlərlə erməni quldurları məhv edildi. 47 nəfəri isə əsir götürüldü, ermənilərin sətaruşahı nəslindən öldürdüləri 27 nəfərin qisası olaraq Musa Sətdar oğlu 27 erməni quldurunu xəncərindən keçirdi, elə o gündən Musa Sətdar oğlu mübariz dəstəyə qoşulub onun fəal üzvlərindən birinə çevrildi. Sonradan qırmızı taborda səhra komandiri vəzifəsinə təyin edildi. 1918-ci ilin iyul ayında Vedi ətrafında olan Aydoğmaz, Dəvəli, Şəfəqli kəndlərinin arasında 17 nəfər hay-daşnak mauzerçisi məhv edilibdir. Hay-daşnak rəhbərliyi Vediye ultimatum göndərir ki, öldürülən mauzerçilərin hər birinə görə 17 min manat pul verilməli və 17 nəfər türk verilməlidir ki, onların qəbirlərinin üstündə başı kəsilsin. Abbasqulu bəy, təbii ki, bu təklifi rədd edir və əhaliyə müraciət edərək deyir: “Əgər əli silah tutan qabağa çıxıb döyüşməsə, bütün əhali məhv olacaqdır”. Bütün Vedi igidləri silaha sarılıb Dro, Dəli Kazo və Bek Primovun alayına qarşı döyüşə atılırlar. Vedi ətrafında bütün gün boyu davam edən qızgın döyüşlərdə Abbasqulu bəy daim ön sıralarda döyüşərək silahdaşlarını ruhlandırırdı. Onun seçdiyi döyüş taktikasına uyğun olaraq gecə sürətli hücumla

düşməyə ağır zərbələr vurulmağa başlandı. Düşmənin qüvvələri sayca bir neçə dəfə çox olsalar da qaçırdılar. Hətta hay-daşnak mauzerçiləri öz yoldaşlarını tapdalayıb qaçırdılar. Düşməndən hərbi qənimət olaraq döyüş meydanında bir neçə top, 8 pulemyot, çoxlu miqdarda silah-sursat və patron əldə edilir. Bu döyüşlərdə xeyli sayda quldur və onların bir neçə komandirləri məhv edilir. Abbasqulu bəyin istedadlı, rəşadətli sərkərdə kimi nüfuzu bütün mahala yayılmışdı. Vedinin ətrafında olan Çəmənəkənd, Çığındərəsi kəndlərinin igidləri Fərəməz Mahmudbəyov, Əli Eyvazov, İbrahim Fərzəliyev, Ələsgər Kərimov, Yetim Əlioğlu, Xəlil və başqaları buraya yığılmışdılar. Onların hər biri xalqı üçün canından keçən vətənpərvər, mərd və əsl cəngavərlər idilər. Vədidə gedən döyüşlər zamanı daşnaklar başqa kəndlərə qəfil hücumlar edir, günahsız insanları qətlə yetirirdilər. Həmin vaxt Dərələyəzdə, Küvəkənddə yaradılmış özünümüdafiə dəstəsinə Balo Vəkilov başçılıq edirdi. Dəstənin başçısı kimi döş pulemyotu ilə düşmənin üzərinə atılaraq yoldaşlarını ruhlandırır. Həddindən artıq özünə güvənən daşnak Yabonun dəstəsi darmadağın edildi.

Bu döyüşlərdə Balo ilə bərabər Yusif Seyidovun da göstərdiyi sücaət nəsilərə örnək ola biləcək bir qəhrəmanlıq nümunəsi idi. Yaxşı təşkil olunmuş özünümüdafiə döyüş xətti Şəhur mahalının Yaycı kəndinədək uzanırdı. Məğlubiyyətin acısını çıxmaq üçün 1918-ci ilin payızında daşnak Yabo yaxşı silahlanmış quldur alayı ilə Yaycı kəndini mühasirəyə alır. Müdafiənin təşkilində və ön cərgədə cəsur döyüşçülərdən Kərim, Rəhim, Xərdə Əli, Kalban Novruzun oğlu Əli, Fərəc Hüseyn oğlu, Süleyman, Məmməd həsən uşaqları və başqaları dayanırdılar. Yüksək döyüş əhval-ruhiyyəsi ilə döyüşə atılan kəndin igid oğullarının qəhrəmanlığı ilə səhərdən-axşama qədər davam edən döyüşlərdə daşnaklar tərəfindən Cənnət qayası adlanan səngərə 21 top mərmisi atılır. Lakin heç biri hədəfə dəymir. Daşnakların mühasirə dairəsi o qədər geniş idi ki, Şəhurdan köməyə gələn uşaqlar kəndə daxil ola bilmədi. Nəhayət axşama yaxın məğlubiyyətə uğrayan daşnaklar geri çəkilməyə başlayır. Şəhurdan köməyə gələn Zeyvəli Məmməd rza və Fətullanın dəstəsinin köməkliyi ilə düşməni Xaçik kəndinə çəkilməyə məcbur edirlər. Bu döyüşlərdə daşnak Yabonun dəstəsi xeyli itki versə də, kənd əhalisindən cəmi 3 nəfər yaralanmışdı. Yaycı məğlubiyyətinin qisasını almaq üçün daşnaklar Ənovu kəndinə hiyləgərliklə daxil olub əhalini inandırır ki, silahı yerə qoysalar, onlara heç bir zərər dəyməyəcəkdir. Lakin əhalinin silahı yerə qoymasından istifadə edərək 200 nəfərdən çox qadın, uşaq, qocanı öldürüb quyulara atırlar... Zəngəzur, Naxçıvan, Dərələyəz əyalətlərində hayların törətdikləri vəhşiliklərin sayı günü-gündən artır, hər obadan faciəli xəbərlər gəlirdi. Silahsız əhaliyə divan tutmaqla özünü "məğlub edilməz" hesab edən Hay-daşnak hökumətinin daxili işlər nazirinin köməkçisi yenidən böyük qoşunla 1919-cu il iyul ayının 4-də Vədiyə hücumu keçirdilər.

Döyüşün birinci mərhələsində daşnaklar 42 nəfər sırayı quldur, 1 nəfər quldur zabıt, 400 ədəd tüfəng, 4 ədəd pulemyot itirərək qaçmağa başladılar. Məğlubiyyətlə barışmayan Dro qoşununu ən sərrast atıclarla nizamlayıb yenidən hücumu keçdi. Vədi özünümüdafiə taborunun komandiri Abbasqulu bəy Şadlinski sərkərdəlik məharətini bir daha göstərdi. Əvvəlcədən qurulmuş plana uyğun olaraq daşnak qoşunları kəndin içərisində qarşılandı. Dro və digər daşnak komandirlər elə hesab etdilər ki, Abbasqulu bəyin dəstəsi kəndi tərk edib. Lakin daşnakların kəndin ortasına çatması ilə igid komandirin atəş əmri verildi. Düşmənin silah-sursat baxımından və sayca çox olmasına baxmayaraq düşməyə nifrət hissi ilə döyüşə atılan Vədililər son dərəcə cəsarətlə döyüşürdülər. Böyükdən kiçiyə hər kəs döyüşürdü. Əlbəyaxa gedən döyüşlərdə silahı olmayan kənd sakinləri balta və yaba ilə döyüşürdülər. Dörd saata qədər davam edən əlbəyaxa döyüşlərdə 1000 nəfərdən çox quldur itirən haylar xeyli silah-sursatı atıb qaçdılar. Qələbənin xəbəri geniş əks-səda doğurub bütün mahala yayıldı. "Dənizdən-dənizə" dövlət yaratmaq xülyası ilə hər cür vəhşiliyə əl atan daşnaklar Andronikin başçılığı ilə 1919-cu il iyul ayının 18-də yenidən hücumu keçir və Cıdırlıq bağ adlı yerdə 3 gün davam edən əlbəyaxa döyüşlər əhalinin qələbəsi ilə başa çatır. Məğlub olan daşnaklar Əbrəqunis-Paradaş-Nəsirvaz yolu ilə Qapıcıqdan aşıb Sisyanı mövqə tuturlar. Sisyan əhalisinə və Qaraxaç kəndində yaşayan dinc sakinlərə misli görünməmiş vəhşiliklər edərək əhalini qılıncdan keçirirlər. Bununla kifayətlənməyən quldur daşnak Andronik Vədiyə bir neçə rota göndərir. Bu dəfə də Abbasqulu bəyin başçılığı ilə Vədi müdafiəçiləri Andronikin quldurlarını darmadağın edib çoxlu hərbi qənimət əldə edirlər.

Abbasqulu bəy Şadlinskiyə Vədidə başladığı milli müqavimət hərəkatı bütün Qərbi Azərbaycan və Naxçıvanı əhatə etmişdi. Onun apardığı mübarizənin ideoloji əsası da təsirli olmuşdur. Belə

olmasaydı onun çıxışları, ayrı-ayrı mahallara göndərdiyi məktubların təsiri olmazdı. Abbasqulu bəyin çağırışı yerli əhalidə özünə inam hissini gücləndirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə əhali dilemma (insanın istəmədiyi halda hər iki seçimdə seçilən qərarın düzgün olmamasına baxmayaraq qarşılaşdıqda onlardan birini etməyə məcbur edən hərbi, siyasi vəziyyət, yaxud tərəflər arasında bir-birinə nəzərən daha çox təhlükəsizliyə gətirib çıxaran rəqabəti ifadə edən paradoks) qarşısında qalmışdı. Yerli türk-müsəlman əhalinin apardığı mübarizə nə qədər inadlı olsa da, daşnakların arxasında duran qüvvələr güclü hərbi, siyasi, maliyyə dəstəyi ilə qüvvələr nisbətini bir neçə dəfə artırır. Vəziyyəti dəyişmək üçün AXC hökuməti özünün 1919-cu il 28 fevral tarixli qərarı ilə Naxçıvan general-qubernatorluğunu (daha doğrusu, arxiv sənədlərində “Cənub-Qərbi Azərbaycan general-qubernatorluğu, habelə Naxçıvan, Ordubad, Şərur-Dərələyəz və Vedibasar rayonlarının müvəqqəti general-qubernatorluğu” adlanan) yaratdı. Ancaq bütün bunlar mövcud vəziyyəti dəyişə bilmədiyi üçün Abbasqulu bəy qüvvələrinin tükəndiyini nəzərə alaraq dinc əhalini xilas etmək üçün döyüşə-döyüşə geri çəkilmək əmri verdi (Vətən Səsi qəzeti, 1994).

Daşnakların vəhşiliyi heç bir insanlığa sığmayacaq dərəcədə faciəvi idi. Daşnakların nəinki qırğınlar törətdikləri kəndlərdə, eyni zamanda nəzarətə keçirdikləri ərazilərdə də hər şeyi viran qoyurdular. Onların istəklərini yerinə yetirməyən öz “soy”daşlarına qarşı da son dərəcə amansız idilər. “Terroristin vətəni, milləti yoxdur” ifadəsini onlar dəfələrlə öz hərəkətləri ilə (1988-ci il fevralın 28-də SSRİ DTK-nin hay millətçiləri ilə birgə həyata keçirdikləri təxribatlar məhz bu qəbildən olan və siyasi məqsədlərə hesablanmış terror hadisəsi idi) təsdiqləmişlər. Daşnakların 1918-22-ci illərdəki vəhşilikləri ilə bağlı Hayıstan-ermənistan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olmuş C.A.Tovmasyan yazmışdı: “1919-cu ildə təkcə İrəvanda 9055 nəfər ölmüş, 20 minə yaxın insan səpmə-yatalaq xəstəliyinə tutulmuş, 6 mindən çox insan acından ölmüşdür. Sürməli və Üçmüədzin qəzalarında əhalinin 70 faizdən çoxu daşnakların hökmranlığı dövründə məhv edilmişdir”. (mənbə: C. A. Tovmasyan “Sovet Ermənistanının 40 illiyi”, 1960, s. 11).

Daşnaklar təkcə “Ararat” adlandırdıqları ərazilərdə deyil, başqa mahallarda da törətdikləri ağır cinayətləri nəticəsində İrəvan quberniyasında 211 kənd dağıdılmış, Qars vilayətində isə 92 kənd dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmişdir. İrəvan və ətrafında 1920 ev yandırılmış 400 min nəfərə yaxın əhalidən ancaq 70 minə yaxın insan sağ qalmışdır. Zəngibasarda 48, Vedibasarda 118, Dərələyəzdə 74, Şərurda 76 kənd yandırılmış, yarım milyondan çox əhali öldürülmüş və didərgin salınmışdır. Hətta daşnak hökumətinin başçısı Hövhannes Kaçaznuni həyasızcasına etiraf etmişdi ki, (1920-ci ildə bolşeviklər tərəfindən həbs edilmişdir) “biz Ağbaba kimi maldarlıq rayonunu, Şərur kimi taxıl mənbəyini, Vedibasar kimi bağlı-bostanlı, meyvəli kəndləri darmadağın etdik”...

Abbasqulu bəy Şadlinskiyin məqsədi döyüşə-döyüşə geri çəkilərək Şərura gəlib orada birləşib düşmənlə döyüşmək idi. Ancaq onlar Şərura çatanda gördülər ki, əhali buranı tərk edibdir, Küvə və Yaycı kəndinin sakinləri isə Şahtaxtıya tərəf çəkilibdir. Dinc əhalinin təhlükəsizliyini qorumaq məqsədi ilə (20 minə yaxın) başda Abbasqulu bəy, oğlanları İsgəndər, İsfəndiyar, Əliəşrəf olmaqla vedililər Qacarlar dövlətinin Xoy şəhərinə tərəf hərəkət edirlər. Abbasqulu bəyin Xoy şəhərinə yaxınlaşmasını bilən Xoy valisi Əbülhəsən xan dərhal Abbasqulu bəy Şadlinskiyə silahları təhvil vermək barədə xəbərdarlıq edir. A. Şadlinski valinin təklifini rədd edir və bildirir ki, biz buraya müvəqqəti gəlmişik, tezliklə vətənimizə qayıdacağıq. Xoy valisinin Abbasqulu bəyi qonaq çağıraraq hiyləgərcəsinə silahları almaq niyyəti də baş tutmadı. Xoy valisi ilə münasibətlərin gərginliyini görən Abbasqulu bəy Mərənd şəhərinə tərəf hərəkət etdi. Bundan xəbər tutan Mərənd valisi Abbasqulu bəyə təklif edir ki, öz əhalisi ilə burada qalsın. Eyni zamanda ona yüksək rütbə verilərək vəzifə və mülk veriləcəyi barədə Mərənd valisi təminat verdi. A. Şadlinski valinin təklifinə hörmətlə ysanəşaraq qeyd edir ki, bura da türk yurdu, burada yaşayanlar da doğma soydaşlarımızdır. Ancaq hər kəsə doğulduğu doğma yurdu daha əzizdir. Biz gec-tez göz açıb böyüdüyümüz doğma yurdlarımıza qayıdacağıq...

Mübariz dəstə Qırmızı tabor kimi...

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda qurulan Sovet hökuməti, bütün Azərbaycan torpaqlarında öz hakimiyyətini bərqərar etməli idi. Qarabağda vəziyyətə nəzarəti ələ keçirən XI Qızıl Ordunun 32-ci diviziyasından bir polk (alay) Studenyev və Petiovin başçılığı ilə Naxçıvana doğru hərəkət etdi. Zəngəzurda daşnak Njdenin başçılıq etdiyi dəstələri darmadağın edərək Əngəliyə çatdılar. Burada

onları Naxçıvan nümayəndələri Əli Abbasov, Mirzə Əbdüləzim qarşıladı və Batabatdan aşib Naxçıvana tərəf istiqamət aldılar. Polkun-alayın bir hissəsi Keçəldağdan aşib Kükü yolu ilə Cəhri kəndinə gəldilər. Polkun o biri hissəsi isə Kolanı Qaçaq Mirzə başda olmaqla təntənəli surətdə qarşılandılar. Burada birləşmiş qüvvələr 1920-ci ilin iyulun 28-də Naxçıvana daxil olaraq Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğunun elan etdilər. Bu vaxt daşnak qoşunları Əznəbürd, Xok, Şahtaxtı düşərgələrində mövqe tutmuşdular. Lakin onları tamamilə darmadağın edib ölkədən qovmaq üçün burada olan Qızıl ordunun qüvvələri yetərsiz idi. 1920-ci ilin avqust ayında Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri N. Nərimanov Bahadur Vəlibəyovun tabeliyinə 300 nəfərlik süvari qoşun hissəsi verərək Naxçıvana Fövqəladə Komissar təyin edir. Naxçıvana gələn B. Vəlibəyov burada Naxçıvan İnkilab Komitəsinin rəhbərləri Mirzəli bəy Bektaşov, Abbas Qədimov, Fəraməz Mahmudbəyov, Qafar Babayev və başqaları ilə mövcud vəziyyəti geniş müzakirə etdikdən sonra qərara gəldilər ki, Abbasqulu bəyi öz mübariz dəstəsi ilə birlikdə Naxçıvana dəvət etsinlər. Beləliklə, Naxçıvan İnkilab Komitəsi və Fövqəladə Komissarlıq adından göndərilən rəsmi nümayəndələr Seyfulla Süleymanov və Məmməd Rəhimov 1920-ci ilin sentyabr ayında Qacarlar dövlətinin Mərənd vilayətində düşərgə salmış Abbasqulu bəyin yanına gəlirlər. Bu barədə mübariz dəstənin döyüşçüsü olmuş Bilas Şadlinski yazır: “Sentyabr ayının axırları idi. Hər yerə xəbər yayıldı ki, Naxçıvan İnkilab Komitəsi adından Abbasqulu bəyə məktub gətiriblər. Məktub gətirənin biri Böyük Vedidən olan Seyfulla Süleymanov idi. Mərənd vilayətində ayrı-ayrı kənd və qəsəbələrdə yerləşdirilmiş qaçqın əhalinin nüfuzlu nümayəndələri dərhal Mərənd şəhərinə toplaşdılar. Abbasqulu bəy hamıya müraciətlə bildirdi: “Həm öz tərəfimdən, həm də bütün Qacarlar dövləti torpağında yaşayan soydaşlarımızın adından Naxçıvan İnkilab Komitəsinin və Naxçıvan Vilayət Şura hökumətinin dəvətini səmimiyyətlə qəbul etdiyimi bildirməklə tezliklə öz qüvvələrimizi Naxçıvana köməyə gələn Qızıl Ordunun ixtiyarına verəcəyimizə və onlarla birlikdə ümumi insanlığa düşmən olan, soydaşlarımıza qarşı qətlamlar törətmiş, yurdumuzu talan etmiş daşnaklara qarşı döyüşlərdə birgə iştirak edəcəyimizə söz vermişəm. Hamınız 2-3 gün müddətinə tam hazır olun, birlikdə Naxçıvana yola düşüb yurdumuzu azad edək”. İzdihama toplaşan mübarizlərin hamısı vətənə dönəcəkləri xəbərini sevinclə qarşıladılar və bildirdilər ki, Abbasqulu bəyin əmri altında bütün tapşırıqları canla-başla yerinə yetirəcəyik. Mən də tez yaşadığım Hecovan kəndinə gəlib yol tədarükünə başladım”.

1920-ci il sentyabr ayının 17-də Abbasqulu bəyin 400 nəfərlik silahlı dəstəsi Araz çayını keçərək Naxçıvana gəldi. Naxçıvan qəzasının Araz çayı sahilindəki sərhəd postunda Naxçıvanın Fövqəladə Komissarı Bahadur Vəlibəyov, XI Qızıl Ordunun bölmə komandirləri və Naxçıvan İnkilab Komitəsinin məsul rəhbərləri Abbasqulu bəyin dəstəsini hörmətlə qarşıladılar. Naxçıvanda keçirilən iclasda Naxçıvan İnkilab Komitəsinin qərarı ilə Mübariz dəstəyə “Qırmızı Tabor” adı verildi və Abbasqulu bəy Şadlinski taborun komandiri təyin olundu. Qızıl Ordunun 200 nəfərlik dəstəsi də taborun tərkibinə daxil edildi. 1920-ci il oktyabr ayının axırlarında “Qırmızı Tabor”un qarşısında Əznəbürd-Qarabağlar istiqamətində dağ ətəkləri ilə hərəkətə keçib Bağırsaqdərə-Sədərək arasında mövqe tutmaq, Arazdəyən-Çapaxçı istiqamətində irəliləyən Qızıl Ordu hissələri ilə birləşmək vəzifəsi qoyuldu. Noyabr ayı ərzində davam edən əməliyyatlarda Şahtaxtı və Xok kəndlərində 1200 daşnak əsgəri və zabiti əsir alındı, xeyli silah-sursat qənimət kimi ələ keçirildi. Dekabrın 2-də Şərrur qəzası daşnaklardan tam azad edildi və orada inkilab komitəsi təşkil olundu. 1921-ci ilin yanvar və fevral aylarında “Qırmızı tabor”a tapşırıq verildi ki, daşnak Yabonun başçılığı altında Dərələyəzdə Şərrur-Qəmərli istiqamətlərində başlanan təhlükəli hücumun qarşısı alınsın, quldur dəstə məhv edilsin. Təcrübəli sərkərdə Abbasqulu bəy Şərrura gedən yolda, Danzik və Arazdəyən istiqamətində, Zəncirli-Canaxçı kəndlərində yerləşərək düşmənin qarşısında keçilməz sədd yaratdı. Bu döyüşlərin igid döyüşçülərindən biri olan Məmmədov Həsən yazır ki, “Xənpənt Yobanın Şəhriyar-Sədərəkə irəliləyərək Ağrı (Ararat) çölünə çatmaq istəyən dəstəsinə elə bir zərbə vurduq ki, özlərini itirən daşnaklar pərakəndə halda Dərələyəz tərəfə qaçmağa başladılar. Abbasqulu bəy əmr etdi ki, onları təqib edib güc toplamadan ilan başını tam əməliyyat. Komandirin ağıllı və cəsarətli planları, şəxsi qəhrəmanlıq nümunəsi bu ağır döyüşdə də köməyimizə çatdı. Quldur daşnak X. Yabonun dəstəsi tamamilə məhv edildi” (Azərbaycan Gəncləri qəzeti, 1968). 1921-ci ilin fevralın 13-də daşnaklar Q. Njdenin başçılığı ilə İrəvan qəzasının bəzi yerlərində terrorlar törətməyə başladılar. Qızıl Ordunun bölmələrinə vəhşicəsinə divan tutuldu, onlarca əsgər və zabıt Njdenin əmri ilə Qnəvaz

qayasından atıldı. Abbasqulu bəyin rəhbərliyi ilə “Qırmızı Tabor” daşnakların Dərələyəzdə başlanmış hücumunun qarşısını aldı, Şərrur istiqamətində cəbhəni yarıb İrəvandakı terrorçular ilə birləşmək cəhdlərini boşa çıxardı. 1921-ci ilin may-iyun aylarında Dərələyəz uğrunda gedən döyüşlərin mərkəzi “Qırmızı tabor” un mövqe tutduğu Danzik-Cüvə mövqeləri idi. Rind kəndi ətrafında gedən qızğın döyüşlərdə Abbasqulu bəyin bacarıqlı və hərbi rəhbərliyi nəticəsində daşnaklar məhv edildi və kənd azad edildi. Döyüşün əsas mərkəzi Arpa, Cüvə, Yelpin, Rind kəndləri olsa da, Çenqovur və Xaçik tərəflərdə də daşnaklar fəaliyyət göstərirdilər. Düşmənin gücünü öyrənmək üçün taborun cəsur döyüşçüsü, Caqazir kəndindən olan Mehralı Hətəm oğlu kəşfiyyat məqsədilə Xaçik kəndinə göndərildi. Lakin Mehralı daşnakların əlinə keçdi və mərdliklə, dəyanətlə əbədiyyətə qovuşdu (Bərdə qəzeti, 1992).

Daşnaklar vəhşicəsinə törətdikləri qətlamlara baxmayaraq artıq son günlərini yaşayırdılar. 1921-ci ilin aprel-iyul ayları ərzində gedən döyüşlərdə daşnakların 8 minə yaxın piyada (süngüçü), 3 min süvari, 74 pulemyotçu və 28 topu məhv edilərək quldurluqlarına son qoyuldu. 1921-ci ilin iyul ayında bütün hərbi hissələr öz qərargahlarına qayıtdılar. Daşnak hökumətinin tör-töküntülərinə son qoyulduqdan sonra Ermənistan-hayıstanda Sovet hakimiyyəti quruldu. Ermənistan-hayıstan İnkılab Komitəsi quldur əksinqilabçı daşnakların məhv edilməsində böyük rəşadət və fəaliyyət göstərənlərə dövlət mükafatları təqdim etdilər. Eyni zamanda “Qırmızı tabor”un rəşadətli, qorxubilməz komandiri Abbasqulu bəy Şadlinski “Qırmızı Bayraq” ordeni ilə təltif olundu. Həmçinin taborun qəhrəman döyüşçülərindən İbrahim Fərzəliyev, Qasım Hüseynov, Nəcəf Əliyev, Fətulla Hüseynov, Ələkər Sadıqov, Əli Qədimova (ölümündən sonra), ümumilikdə 19 nəfərə “Qırmızı Bayraq” ordeni təqdim edildi. “Qırmızı tabor”un bacarıqlı və igid komandiri Abbasqulu bəy Şadlinskinin təltifi haqqındakı qərarla göstərilirdi: “Ermənistan-hayıstan fəhlə, kəndli və qızıl əsgər deputatları MİK vətəndaş A.Şadlinski, Sizi sosialist vətəninə qarşısında vəzifənizi yerinə yetirmək və 1921-ci il fevralın 17-dən aprelin 16-dək olan dövrdə daşnaklara qarşı mübarizədə igidlik göstərdiyiniz üçün sosialist inkılabının Sovet nişanı olan “Qırmızı Bayraq” ordeni ilə təltif edir”.

(Ermənistan-hayıstan MİK-in 30 may 1921-ci il 56 nömrəli qərarı)

Abbasqulu bəy Şadlinski igid, cəsur, mərd, məğlubedilməz, düşmənlə mübarizədə iradəli, inadkar olmaqla yanaşı, həm də həddindən ziyadə humanist və bəşəri keyfiyyətləri özündə birləşdirən, möhkəm xarakterli bütöv bir şəxsiyyət idi. Məlum olduğu kimi, daşnakların bir hissəsi adını dəyişərək bolşevik donunda sovet hayıstanında mühüm orqanlarda fəaliyyət göstərməyə başladılar. Əlbəttə ki, daşnaklar terrorçu əhval-ruhiyyəsində yaşayan quldurlar təşkilatında cəmləşmişdilər və vəziyyətdən istifadə edərək özlərini “dövlət” elan etmişdilər. Onların naqis əqidəsinə tabe olmayan hər kəs onların düşməni idi və ona qarşı son dərəcə amansız idilər. Hayların özlərindən bu barədə danışanların olması haqqında kifayət qədər nümunələr var və onların mətbuatında bu barədə çox yazılmışdır. C Ağayan “Erməni-hay və Azərbaycan xalqlarının əsirlik dostluğu adlı kitabında (C. P. Ağayan, İrəvan – 1972) yazır: “Qəmərli rayonunda Qızıl ordu hissələrinin və daşnaklara nifrət edən hayların daşnaklar tərəfindən qətl edilməsinin qarşısını alan Azərbaycan xalqının qəhrəmanı oğlu Abbasqulu bəy Şadlinskinin rəhbərlik etdiyi “Qırmızı tabor” adlı dəstə olmuşdur. Dərələyəzdən hücum edən quldur daşnakların həmləsi də onun dəstəsi tərəfindən dağıdıldı. Daşnaklar təkcə türk və müsəlmanları qətl etməklə kifayətlənmir, onların istəklərinə etiraz edən öz soydaşları olan hayları da vəhşicəsinə öldürür, onların var-yoxunu qarət edirdilər”.

1921-ci ildən Sovet İttifaqı Kominist Partiyasının üzvü olan Şovar Əmirxaniyanın (Kommunit qəzeti, 25 noyabr 1960), Mkırtçıyan və P. Şirazyen (sovet ermənistanı-hayıstanı, 1957), ehtiyatda olan general Sovet İttifaqı Qəhrəmanı A. Karapetyan (Azərbaycan gəncləri, 1964) və digərləri A.Şadlinskinin daşnak təcavüzlərinə qarşı mübarizəsi, onun rəhbərlik etdiyi “Tabor” barədə, taborun əsgərlərinin haylara qarşı humanist davranışları barədə maraqlı, məzmunlu və real faktları əks etdirən xatirələr yazmışlar. Hayıstan SSR xalq Komissarları Sovetinin sədri A.F.Myasnikov Hayıstanda Sovet Hakimiyyətinin qurulmasının birinci ildönümü 1921-ci il noyabrın 29-da keçirilən tədbirdəki məruzəsində yazmışdır: “Yoldaş Abbasqulun “Qırmızı taboru” qaniçən daşnaklardan təkcə türkləri deyil, eyni zamanda rusları, aysoriləri və əbədi qardaşları hayları qoruyub xilas etmişdir”. Hay-erməni tarixçisi Hayro Sarkisov yazır ki, “iki aydan çox bir müddətdə” Qırmızı tabor “dəstəsinin döyüşçüləri sadə hayların da var-dövlətini talayan daşnaklara qarşı qəhrəmancasına vuruşdular. Onların igid

komandiri Abbasqulu bəy Şadlinski təkcə müsəlmanları deyil, eyni zamanda daşnakların təcavüzünə məruz qalmış hayları da qoruyurdu. Daşnaklar bütün ərzağımızı əlimizdən almışdı. Belə çətin anlarda A.Şadlinski və əsgərləri öz çörəklərini bizimlə bölüşürdü. O, son dərəcə xeyirxah, səmimi, həm də ciddi adam idi. Baxmayaraq ki, daşnaklarla biz eyni kökdənlik və onlar A. Şadlinskinin elini-obasını viran qoymuş, doğmalarını vəhşicəsinə öldürmüşdülər, ancaq o bizə qarşı elə münasibət bəsləmədi, əksinə, bizi öz qanımızdan olan daşnakların pəncəsindən xilas etdi. Bütün bu faktlar sübut edir ki, Abbasqulu bəy və onun mənsub olduğu türk-azərbaycan xalqı beynəlmiləl, humanist əqidəli, şüurlu, vicdanlı və ulu bir millətdir. Mən belə bir böyüklük qarşısında soydaşlarıma vəhşiliyinə görə utanaraq baş əyirəm" (Hayro Sarkisov, Azərbaycan oğlu-Hayıstan qəhrəmanı, Kommunist qəzeti, 1971).

Hay-erməni tədqiqatçısı İ. Tahiryan yazır: "Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu yoldaş Abbasqulu öz dəstəsi ilə qəddar daşnak komandirləri Dro, Kazo və Primovun quldur dəstələrinə qarşı qəhrəmancasına döyüşərək hay və müsəlmanları qətləmdən xilas etmişdir" (İ. Tahiryan "Şadlinskinin qırmızı taboru" Kommunist qəzeti, 1970).

Bolşevik partiyasına qoşulmuş Ovhanes Kostanyan yazır: "Biz sadə haylar yaxşı bilirdik ki, bu mərd, xalq arasında şöhrət qazanmış Abbasqulu bəy gözəl insan, çox yaxşı komandir idi. O, imperiaлизм ələltisi olan daşnaklara qarşı iki il vuruşmuşdu. Bu gün sağ qalıb yaşayan zəhmətkeş haylar ona borcluyuq" (Sovet hayıstanı-Ermənistanı qəzeti, 1960).

"1920-ci ilin payızında Naxçıvan kommunistlərinin təşəbbüsü ilə"Qırmızı tabor "dəstəsinin komandiri Naxçıvana dəvət olundu. Daşnaklara qarşı müharibənin qəhrəmanı Abbasqulu ağa zəhmətkeş İrəvan sakinlərini quldur daşnakların zülmündən xilas etdi ("S. P. Ağayan "Zaqafqaziya xalqlarının əsirlik dostluğu "Hayıstan, 1970, s. 384).

Hayıstan-ermənistan SSRİ-nin mərkəzi komitəsinin birinci katibi, SSR-nin ali sovetinin deputatı, SSR-nin Livanda səfiri olmuş Suren Akopoviç Tovmasyan yazırdı: "Daşnakların vəhşilikləri o qədər böyük idi ki, onları tam olaraq yadda saxlamaq çox çətindir. Bir insanın bu qədər vəhşi ola biləcəyini heç cür qəbul edə bilmirəm. Hətta vəhşi, yırtıcı heyvanlar belə yeyib doyduqdan sonra sakitləşir və yuvasına çəkilir. Daşnaklar isə əksinə on minlərlə, bəlkə, daha da çox günahsız uşaqları, qadınları, qocaları işgəncə ilə öldürdükcə həzz alır və daha çox insan qətl etmək istəyirdilər. İrəvanda, Zəngibasarıda, Vedibasarda, Dərələyəzdə, Şərurda, Sürməlidə, Üçmüədzində əhalinin üçdə iki hissəsi öldürülmüş, yarım milyondan çox əhali dərbədə düşmüş və bu ərazidə olan bütün yaşayış məskənləri yandırılaraq məhv edilmişdir. Hərdən təəccüb edirəm ki, doğrudanmı daşnaklar da insandır və mənimlə eyni etnik kökə mənsubdurlar?!" (S. A. Tovmasyan-Sovet Hayıstanının 40 illiyi, 1960, s. 11).

Sovet dövründə xalqa xidmətləri

Hay daşnak hərbi qüvvələri türklərə qarşı apardığı soyqırımlara son qoyulduqdan sonra bir müddət A. Şadlinski Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikasının sərhəd mühafizə xidmətində 3-cü qarnizonun rəisi işlədi. Sovet hökuməti daxildə möhkəmlənməyə başladıqca qoşun hissələrində ixtisaslaşma prosesi sürətlə inkişaf edirdi. Bu baxımdan daha artıq ixtisaslaşmış hissələrin sərhəd mühafizə xidmətində cəmləşdiyi üçün "Qırmızı taborun" döyüşçüləri və onların cəsarətli komandiri A.Şadlinski təxris olundu. Bütün ömrünü xalqına xidmət etmiş bir insan üçün hansı ictimai-siyasi quruluşda yaşamağın ciddi bir əhəmiyyəti olmadığı üçün A.Şadlinski də təxris olunduqdan sonra doğma yurdu Vədiyə qayıdaraq müxtəlif vəzifələrdə çalışaraq xidmət etməyə davam etdi. O, son dərəcə fitri istedadla malik vətənpərvər bir şəxsiyyət olduğuna görə istənilən sahədə uğurlu nəticə əldə etmək bacarığına malik idi. 1928-ci ildə A. Şadlinskiyə Dəvəli kirəc mədənini işə salmaqla yanaşı sement zavodunun tikilməsi vəzifəsi tapşırılır. Onun rəhbərliyi, əzmkarlığı və cəfəkeşliyi ilə işə salınan bu zavod, sonralar "Ararat sement zavodu" adı ilə fəaliyyət edirdi (Vətən Səsi qəzeti, 1994).

1930-cu illərdə bütün SSRİ ərazisində kənd təsərrüfatının yenidən qurulması, kolxoz, sovxoz quruluşu yaradılmağa başlandı. ÜİKPUK-nin qərarında kolxoz quruluşu təcridən və könüllü prinsip əsasında aparılması göstərilə də, partiyanın və dövlətin bu qərarı bir sıra yerlərdə xüsusilə Ermənistan-hayıstanın türklər yaşayan rayonlarda məqsədli olaraq kobudcasına pozulurdu. Varlı kəndlilərin-qolçomaqların və nüfuzlu şəxslərin var-dövləti hökumətin adıyla zorla əllərindən alınır. Sözsüz ki, bütün bu olanlar insanların heysiyyətinə toxunduğu üçün çıxış yolunu silahlı mübarizədə görürdülər. Məhz vaxtilə daşnak qoşunlarında türklərə qarşı soyqırımlar törətmiş, məğlub olduqdan

sonra bolşevik libası geyinib hökumətdə mühüm vəzifə tutmuş, xüsusi xidmət orqanlarında yerləşmiş daşnakların istədikləri də bu idi ki, vaxtilə onlara qan uddurmuş "Qırmızı taborun" döyüşçülərindən qisas alsınlar. Bolşevik donu geyinmiş və sovet hayıstanında vəzifə tutub türklərə qarşı yeni bir formada genosid başlanan hökumət nümayəndələrinin Naxçıvan, Şərur, Vedi, Keçili, Yayçı, Millidərə daxil olmaqla 15 kəndin qeyrətli sakinləri silahlı mübarizəyə qalxdılar. Haqsızlığa qarşı etiraz edən bu silahlı dəstənin başında duran el içində böyük nüfuz və hörmət sahibi, daşnaklara qarşı mübarizədə A. Şadlinski ilə çiyin-çiyinə vuruşmuş Kərbəlayi İsmayıl və "Qırmızı Bayraq" ordeni ilə təltif olunmuş Məhərrəm Pənahoğlu idi.

Hayların planı əvvəlcədən hazırlanmış ssenari əsasında davam edirdi. Əvvəlcə, hayıstanda sovet hökumətinin qurulmasında xidmətlərinə görə təltif olunmuş Qırmızı taborçuları üsyankar və vətən xaini kimi tanıtmmaq, sonra isə onların sərt şəkildə cəzalandırılması haqqında dövlətdən göstəriş almaq! Planın tərkib hissəsində ən əsas məsələ Abbasqulu bəyin qətlə yetirilməsi dururdu. Bunun üçün də regionun ən hörmətli və nüfuzlu şəxsi olan Abbasqulu bəyi bu məsələyə daxil etmək lazım idi. Çünki etiraza qalxan silahlı dəstənin rəhbərləri və üzvlərinin əksəriyyəti Abbasqulu bəyin sadıq döyüş yoldaşları idi və onlar ancaq komandirlərinin-əfsanəvi qəhrəman, nümunəvi vətəndaş, təkrarolunmaz şəxsiyyət Abbasqulu bəyin sözünü eşidərlər...

Plana uyğun olaraq hayıstan xüsusi xidmət orqanlarının (KQB) 2 nümayəndəsi Arşakyan və Güləmiryan Abbasqulu bəyin evinə gəlirlər. Uzun danışıqlardan sonra Abbasqulu bəyi silahlı dəstə ilə görüşməyə razı salırlar və dövlətin adından zəmanət verirlər ki, "əgər qan tökmədən silahı yerə qoyub təslim olsalar, bağışlanacaqlar".

Abbasqulu bəy Şadlinski və Qırmızı taborun qəhrəman döyüşçüləri "Qırmızı Bayraq" ordenli, kolxoz sədri Xəlil Mehdioglu danışıqlar aparmaq üçün yola çıxırlar (Bəzi məlumatlara görə M.TALIBOV fəmiyalı bir nəfər də onlarla gedir, lakin onun haqqında heç kim dəqiq bir məlumata sahib olmadığı üçün harda və necə yoxa çıxdığı barədə məlumat yoxdur).

Hayıstan xüsusi xidmət orqanları Abbasqulu bəydən əvvəl silahlı dəstəyə qısa məzmunlu bir məktub göndərilir. Məktubda yazılırdı: "Abbasqulu öz keçmiş döyüş yoldaşlarına xəyanət edib ermənilərlə danışıq aparır, yaxın günlərdə sizin yerinizi öyrənmək məqsədilə sizinlə görüşməyə gələcək. Yerinizi öyrəndikdən sonra ermənilərlə birləşib hamınızı məhv edəcəkdir".

Bu məlumatı həmin vaxt silahlı dəstə ilə birlikdə olan Məhərrəm Pənahoğlu da təsdiqləyərək qeyd edir: "məktubun məzmunu qaçaqlar arasında böyük mübahisəyə səbəb oldu. 400 nəfərə yaxın adam Abbasqulu bəyi öldürüb öldürməmək məsələsini səsə qoydu və sonda böyük əksəriyyət öldürülməsini tələb etdi. Biz bir neçə nəfər gücsüz qaldıq. Abbasqulu bəyi Qəmlo deyil, Kərkəbli Bəhlul öldürdü. Güllə atılanda Kərbəlayi İsmayılın böyük oğlu Əsədlə mən üzümüzü qayalara tərəf çevirib ağlayırdıq. Mən çox dedim ki, güllə atmayın, qoyun gəlsin oturaq söhbət edək, onsuz da silahı yoxdur. Ancaq nə mənə, nə də Əsədə qulaq asan oldu"...

1930-cu il mart ayının 3-də Kolanı kəndi yaxınlığında Cığın dərəsində Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixində xüsusi yeri olan Abbasqulu bəy Xanbaba bəy oğlu Şadlinski çoxsaylı qəhrəman soydaşlarımız kimi hay-erməni fitnəkarlığının qurbanı olaraq əbədi şəhidlik zirvəsinə ucaldı...

Bolşevik libası geyinmiş daşnaklar öz xəyanətkar, mənfur və bədnam xislətlərinə xas olan planlarını həyata keçirdilər. Abbasqulu bəyi öz keçmiş silahdaşlarının əli ilə şəhid edərək özləri kənarda qalmaqla qisas almış oldular. Lakin aradan uzun illər keçməsinə baxmayaraq biz öz tarixi keçmişimizi, bizə edilən haqsızlıqları, işğal olunmuş torpaqlarımızı, o torpaqlarda dolaşan əcdadlarımızın narahat olan ruqları qarşısında olan müqəddəs missiyamızı unutmayaq, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi, məğlubedilməz ordumuzun gücü ilə torpaqlarımızı azad etdik (Vətən Səsi qəzeti, 1994).

İndi Ağdərə rayon Başgünəypəyə özünümüdafiə dəstəsinin şəhid komandiri Əvəz Novruzovun və onunla birlikdə qəhrəmancasına şəhid olan döyüşçülərin ruhu şaddır ki, onların müqəddəs qanları ilə sulanıb vətənə dönüşən torpaqlarımız düşmən tapdağından xilas olunubdur. Abbasqulu bəyin də ruhu heç şübhəsiz ki, şaddır! Şaddır ona görə ki, o artıq inanır ki, Azərbaycan bayrağı bir gün gələcək Vedidə dalğalanacaqdır!!!

Qırmızı Taborun Şöhrət Muzeyi

Cəmi 44 illik ömrünün böyük hissəsini doğma yurdunun müdafiəsinə, qorunmasına, inkişafına, soydaşlarının xoşbəxtliyi, azadlığı və firavan yaşaması uğrunda mübarizəyə həsr etmiş, sonunda bu yolda öz canını fəda edərək şəhid olmuş Abbasqulu bəy Şadlinskiyin həyat yolu nəsilərə gözəl nümunədir, gözəl örnekdir. Onun irsinin öyrənilməsi, gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik ruhunun daim yüksək tutulması üçün 1986-cı ilin oktyabr ayında İliç (indiki Şərur) rayonunda “Qırmızı Tabor” beynəlmiləl partizan dəstəsinin Şöhrət muzeyi yaradıldı. Muzey özlüyündə əfsanəvi sərkərdə Abbasqulu bəy Şadlinskiyin və onun döyüş yoldaşlarının, həmçinin taborda döyüşmüş 80 nəfər Sədərəkli döyüşçünün həyat və mübarizə fəaliyyətini əks etdirirdi. Muzeyin salonlarında XX əsrin əvvəllərindəki ictimai – siyasi vəziyyəti əks etdirən tarixi materiallar geniş yer tuturdu. Tarixi şəxsiyyət A. Şadlinskiyin həyat və mübarizə fəaliyyəti muzeyin xüsusi bir salonunda öz əksini tapırdı. Burada məğlubedilməz sərkərdənin uşaqlıq və gənclik illəri, təhsili, inqilabi fəaliyyəti, müxtəlif vaxtlarda çəkilmiş nadir şəkillər, qəzet və kitab materialları, xatirə əşyaları, arxiv sənədləri vasitəsilə izlənilmiş, həmçinin cəsur komandirin qılıncı, tüfəngi, hərbi paltarları, döyüş sursatları nümayiş etdirilirdi. Muzeyin salonlarından biri “Danzik müdafiə cəbhəsi” adlanır. Burada Danzik kəndində aparılan döyüş əməliyyatlarına aid maraqlı materiallar toplanmış idi. Həmin müdafiə cəbhəsini təmsil edən Əli Həsən oğlu Əliyev, İbrahim Fərzəliyev, Həsən Şahverdiyev, Əfruz, Miryusif Seyidov, Bəhmən Məmmədov, Hüseyn Vəkilov və digərlərinin döyüşlərdəki fəaliyyəti muzeyə gələnlərin diqqətini özünə cəlb edirdi.

Muzeydə A. Şadlinskiyin büstü və portreti də diqqəti cəkən nümunələrdən idi. Qəhrəman sərkərdənin büstünü Naxçıvan MSSR-in əməkdar mədəniyyət işçisi Hüseynqulu Əliyev və Azər Əliyarov hazırlamışdılar.

“Şöhrət muzeyi” gənclərin hərbi vətənpərvər ruhda tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyətə malik ideoloji təbliğat məktəbi idi. Öz fəaliyyətləri ilə tarixi salnamə yaratmış igidlərin ömür yolu ən effektiv nümunədir. Çünki gənclər öz vətənlərini və qəhrəmanlarını tanıdığı qədər sevir. Nə qədər öz qəhrəmanını çox tanıyarsa, bir o qədər də onun ömür yolunu özünə nümunə seçər və bu yolda vətən fədaisi olmağa çalışar!

Məlum olduğu kimi hay-erməni fitnəkarlığının qurbanı olmuş tarixi şəxsiyyət A. Şadlinskiyin qəbri Böyük Vedidə orta məktəbin həyətində olmuşdur. Hayıstan – Ermənistan KPMK-nin 1957- ci ildəki qərarına əsasən Abbasqulu bəyin və digər inqilab fədailərinin məzarları yenidən götürülməli idi. Əlbəttə ki, bu qərar icra olunmadı. Çünki haylar Abbasqulu bəyə və onun silahdaşlarına qarşı kinlərini unutmamışdılar və onları hayların ən böyük düşmənləri adlandırırdılar. 1988-ci ildən sonra tarixi torpaqlarımızdan soydaşlarımız qovulduqdan sonra Abbasqulu bəyin məzarının vəziyyəti barədə heç bir məlumat əldə etmək mümkün olmamışdır. Ancaq daha acınacaqlı durum isə SSRİ dağıldıqdan və müstəqillik əldə etdiyimiz illərdən sonra tarixi yaddaşımıza və tarixi mənbələrə qarşı edilən bağışlanılmaz hərəkətlərdir. “Şöhrət muzeyi” Abbasqulu bəy şəxsiyyəti haqqında zəngin bir tarixi mənbə və hətta tarixşünaslıq məktəbi idi. Necə olur ki, belə bir muzey sözün həqiqi mənasında qarət edilərək yoxa çıxarılır, necə olur ki, öz ərazimizdə öz əlimizlə öz tariximiz, mədəniyyətimiz, mənəvi-ideoloji abidələrimiz məhv edilir?!

Belə qənaətə gəlmək olur ki, necə ki, Abbasqulu bəyin çiyin-çiyinə döyüşdüyü soydaşları ilə görüşə bilməməsinə səbəb olan məktubu özümüzdən biri olan xəyanətkarın əli ilə etdilsə, Şöhrət muzeyini də məhz Abbasqulu bəyə aid bütün tarixi faktları və sənədləri məhv etməklə yaddaşlardan silmək üçün özümüzdən olan nadanların vasitəsilə etdilər. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, zaman-zaman dondan-dona girən haylar bu gün daha təhlükəli bir dondadırlar. Əgər sovet dövründə bolşevik donu geyinmişdilsə, bu gün artıq daha fərqli, daha tanınmaz vəziyyətdə bizlərdən biri kimi görünərək öz çirkin missiyalarını həyata keçirməkdədirlər. Məhz buna görədir ki, Abbasqulu bəy kimi qəhrəmanlıq mücəssəməsi, tarixi şəxsiyyət haqqında nə orta məktəb dərslərlərində, nə də ali məktəblər üçün yazılmış tarix kitablarında bir cümlə belə yazılmayıb. Məhz bu gizli missionerlərin fəaliyyətinin nəticəsidir ki, məqalənin əvvəlində də vurğuladığımız kimi Əvəz Novruzov və onun kimi maddi varlığını, canını xalqına və dövlətinə qurban etmiş igidlər layiq olduqları fəxri adlarla təltif olunması üçün təqdim edilmir. Və nəticə etibarilə gənc nəslin öz qəhrəmanlarından xəbəri olmur (Vedibasər qəzeti, 2005).

Unutmamalıyıq ki, həy-erməni fitnəkarlığı heç bir zaman öz murdar xislətindən əl çəkməyəcək və hər zamankından daha buqələmun operativliyi ilə fəaliyyət göstərməkdədir. Onlara qarşı mübarizənin ən sadə yolu öz tarixi gerçəkliyimizi və bu obyektiv reallığın subyektləri olan vətən fədailərimizin ömür yolunu özümüzə tanıtmaktır. Tarixi qəhrəmanlıq salnamələrimizdə Abbasqulu bəy Şadlinskiyin fəaliyyəti öz unikalılığı ilə seçilən bir reallığı özündə yaşatmaqdadır. Tanınmış, istedadlı şairimiz Şahmar Əkbərzadənin “Utanım yerinə” başlıqlı şeirindən nümunə ilə fikrimi oxuyuculara çatdırmağı daha məqsədə uyğun hesab edirəm:

Bu da ki, min illik Türk qəbristanı,
Analar kor oldu ağı deməkdən.
Utanım yerinə Türk yatağanı,
Gözlərin doymadı Türkü yeməkdən...
Utanım yerinə misri qılıncım,
Tüfəng çıxan kimi qınına girdin.
Utanıb-qızarıb sənə güvəncin,
Sən öz qanımıza yerikləyirdin...
Utanım yerinə qoç Koroğlu, din!
Düşmənin kim idi?-Həsən paşaydı.
“Leş bir yana, baş bir yana”- deyirdin.
Qalağa vurduğun qardaş başıydı.
Utanım yerinə, əmir Teymurum,
Əzdin Bəyazidi, qırdın Tatarı.
Sənin zəfərinlə sındı qürurun,
Yadlara qul oldu yurd balaları.
Şah babam Xətayi, ey Sultan Səlim,
“Çaldıran” deyəndə odlanıram mən.
Əsrlər keçsə də düzəlmir belim,
Sizin yerinizə utanıram mən.

Abbasqulu bəy Şadlinskiyin mübarizə yolu bütünlüklə türk-müsəlman qırğını törədən və türk-müsəlman qanını axıtmaqdan zövq alan qəddar düşmənimiz haylara qarşı döyüşməkdən ibarətdir. Sürətlə dəyişən qloballaşma, multikulturalizm adı altında qütbləşən dünyada ümumtürk birliyinin qorunması, prinsipliliyi, milli prioritetlərdən biridir (Vedibasər qəzeti, 2022).

Abbasqulu bəyin fəaliyyəti, Başgüneyyə özünü müdafiə dəstəsinin döyüş yolu bütün türk dünyasında təbliğ olunması qəhrəmanlıq salnamələridir. Görkəmli şairimizin şeirindəki nümunələrdən tam fərqli olan bu kimi tarixi qəhrəmanlarımızın döyüş yolu və həyatı əsl qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, cəsurluq, məğlubedilməzlik nümunəsidir və gecikmədən bunun ideoloji və fəlsəfi mahiyyətinin sosial təbliğatını geniş şəkildə aparmalıyıq!

Unutmayaq ki, tarix – ondan dərs alanlar üçün işıqlı gələcək, dərs almayanlar üçün isə sonu bilinməyən qaranlıq uçurum!

Nəticə

İstənilən bir məsələnin müzakirəsi aparılarkən, həlli yolu araşdırılarkən obyektiv, sosial reallıqları nəzərə almadan nəticəyə nail olmaq mümkün deyildir. Təbiət kimi cəmiyyətdəki insanların hədəf, maraq və mənafeləri çoxçalarlıdır, bəzən antoqonit xüsusiyyət daşıyan, deqradasiya, transformasiya olan ideya və dəyərlər, elitar, kütləvi andeqlənd nəzəriyyələr meydana çıxdığına görə tarix fəlsəfəsi müxtəlif dünyagörüşlərin, sosial-siyasi proqramların qarşıdurma və mübarizə meydanına dönüşür. Bu baxımdan hər bir siyasi partiya, müxtəlif dövrlərdə hakimiyyətdə olan hökumətin ideoloji nəzəriyyə daşıyıcıları, müxtəlif sosial qruplar keçmişi öz mənafeləri mövqeyindən izah etməyə çalışırlar.

Çağdaş tarixin, sosiologiyanın və iqtisadiyyatın öncüllərindən biri olaraq qəbul edilən XIV əsr filosofu, dövlət xadimi, tarixçi, orta əsrlərin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri olan İbn Xəldun (tam adı Əbu Zeyd Əbdürrəhman İbn Məhəmməd İbn Əl Hədrəmi) tarix elmi haqqında fikirlərində qeyd edir: “Tarix elmi millətlər və qövmələrin bir-birindən nəql və rəvayət etməkdə olduğu elmlərdəndir.

Xalq və heç bir şeyə önəm verməyən qafillər belə tarix öyrənmək istəyirlər. Tarixi anlamaq cəhətdən alimlər və cahillər bir-birinə bərabərdir”. Doğrudan da, tarix elə bir elm sahəsidir ki, istənilən peşənin sahibi onunla maraqlanır və nələinsə, kimləinsə haqqında müəyyən məlumatı yiyələnmək istəyində olur. Geniş kütlənin öyrəndiyi tarixin zahiri təzahür mənasıdır. Tarixin içində, nüvəsində, bətnində saxlı olan məna isə araşdırmaq, düşünmək, araşdırmaqdan varlığın-kainatın səbəb və nəticələrini analitik anlamaq, hadisələrin baş verməsi, gedişatının səbəb və tərtibatını bilməkdən, fəlsəfi mahiyyətini anlayıb anlatmaqdan ibarətdir. Bütün bunlar tarixin hikmətlə dolu, şərəfli, ləyaqətli insanların cəm olduğu bir toplumda birləşməsi üçün rol və əhəmiyyəti əvəzolunmazdır. Məhz bu baxımdan tarix hikmət, həqiqət, mərifət və fəlsəfə elmlərindən biri kimi daim bəşəriyyət və onun inkişaf dinamikası haqqında mütərəqqi ideya və əməllərin öyrənilməsi, eyni zamanda tətbiqi üçün əsas tərbiyəvi nümunə olaraq qalacaqdır. Tarix insanların, təbiətin, cəmiyyətin, insanların və hətta insan təfəkkürünün yaddaşdır. Tarix yaddaşdır, yaddaş isə hikmətdir. Deməli, hikmətin özü elə tarixdir, tarixin fəlsəfi roludur. Beləliklə, bir xalqın mövcudluğunu sübut edən onun tarixidir, bu gününü və sabahını daha yaxşı yaşaması, qurması, inkişaf etdirə bilməsi üçün isə onun verdiyi dərsin hikmətini və fəlsəfi mahiyyətini milli-ideoloji təfəkkürün dərk etmə səviyyəsində saxlamaqdır.

Tariximizi, özümüzü unutmayaq ki, gələcəkdə özümüzdən olanların, özümüzdən yazdığı tariximiz olsun!

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan tarixi yeddi cildə.* (2008). V cild. Elm.
2. *Azərbaycan Gəncləri qəzeti.* (1986, 2 dekabr).
3. *Aydınlıq qəzeti.* (1991, 24 avqust)
4. *Bərdə qəzeti.* (1992, 26 sentyabr).
5. Əliyev, Ə. (1990). *Qırmızı tabor.* Gənclik.
6. *İrəvan Vilayətinin Müfəssəl Daftəri.* (1590). H. Qaramalı, M. Aladdin. (tərcümə ed.) (2023). Nəşriyyat şöbəsi.
7. *Kommunist qəzeti.* (1986, 25 noyabr).
8. *Sovet Naxçıvanı qəzeti.* (1986, 16 noyabr).
9. *Sovet Naxçıvanı qəzeti.* (1986, 31 oktyabr).
10. *Sovet Naxçıvanı qəzeti.* (1986, 27 avqust).
11. *Vətən Səsi qəzeti.* (1994, 1 iyun).
12. *Vətən Səsi qəzeti.* (1994, 24 may).
13. *Vedibasər qəzeti.* (2005, 16-31 mart).
14. *Vedibasər qəzeti.* (2007, 15-28 fevral).
15. *Vedibasər qəzeti.* (2022, 01-30 noyabr).

Daxil oldu: 24.09.2024

Baxışa göndərildi: 01.11.2024

Təsdiq edildi: 18.01.2025

Çap olundu: 22.02.2025